

परब

ओनलाईन

वर्ष : ७

स्थापना वर्ष : १९६०

ऑगस्ट : २०१२

अंक : २

परामर्शनसमिति

वर्षा अडालजा
प्रमुज

रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सभ्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

तंत्री

योगेश जोषी

सडतंत्री

मोडन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ०० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

આમાનો ક્રમ : ૧ (૨૦૧૬)
આમાનો ક્રમ : ૧ (૨૦૧૬)

રૂ. ૨૦

પરબ

તંત્રી : યોગેશ જોષી

વર્ષ : ૭

ઓગસ્ટ ૨૦૧૨

એક : ૨

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પ્રમુખપદેથી માણસજાતનાં મૂળ અને આંબો ^{૨૦૨૧} વર્ષા અડાલજા

કવિતા : તેડાં મોકલું ^{૨૦૨૧} લલિત ત્રિવેદી, ક્યાંથી લાવીએ ? ^{૨૦૨૧} સંજુ વાળા

અભ્યાસ : અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની પ્રભાવક ટૂંકી વાર્તા : વરસાદમાં એક બિલ્લી ^{૨૦૨૧}
લાભશંકર ઠાકર, ગીર, તેના પર્યાવરણ અને સમાજજીવનને સમજતી
અને આલેખતી નવલકથા : 'અકૂપાર' ^{૨૦૨૧} સંજય ચૌધરી

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : 'ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ' : વેદનાજન્ય માધુરીયુક્ત પ્રકૃતિ ને પ્રવાસનું
આનંદપર્વ ^{૨૦૨૧} ગુણવંત વ્યાસ, રમેશ પારેખનાં બાળસાહિત્યની
અભ્યાસપૂર્ણ આલોચના ^{૨૦૨૧} પ્રા. ડૉ. કે. જે. વાળા 'સુલભેચ'

ગ્રંથ-પરિચય : 'કાવ્યવત્', 'નિર્બંધવિષ્ણ' ^{૨૦૨૧} મોહન પરમાર

પરિષદ-પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

આવરણ ચિત્ર : તરણેતરને મેળે, કનુ પટેલ; આવરણ ચિત્ર વિશે ^{૨૦૨૧} પીયૂષ ઠક્કર

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

પ્રમુખપદેથી માણસજાતનાં મૂળ અને આંબો યાં વર્ષા અડાલજા 4

કવિતા : તેડાં મોકલું યાં લલિત ત્રિવેદી 7, ક્યાંથી લાવીએ ? યાં સંજુ વાળા 7, મૂળ તો મૂળનો જ સવાલ છે યાં પ્રાણજીવન મહેતા 8, હરિજી, તમે જ... યાં મહેશ શાહ 8, હુંય વિસ્તરું છું યાં પ્રફુલ્લ રાવલ 9,

વાર્તા : વારસો યાં સુરેશ ઓઝા 10

એકાંકી : એંધાણી યાં સતીશ વ્યાસ 19

વિદેશી સાહિત્ય : હવે પાન ત્વરાથી ખરી રહ્યાં છે યાં વિસ્ટન હ્યુ. ઓડન; અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા 31, જો પરદેશી આ દ્વીપને યાં વિસ્ટન હ્યુ. ઓડન; અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા 33, વાર્તાકાર જોસીપોવીસી ગેબ્રિયલ યાં સુરેશ શુક્લ 34

અભ્યાસ : અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની પ્રભાવક ટૂંકી વાર્તા : વરસાદમાં એક બિલ્લી યાં લાભશંકર ઠાકર 39, ગીર, તેના પર્યાવરણ અને સમાજજીવનને સમજતી અને આલેખતી નવલકથા : 'અકૂપાર' યાં સંજય ચૌધરી 42

આસ્વાદ : વિસ્તરતાં પ્રતિબિંબોની સંવેદનસિદ્ધિ : એક બદામડીની વાત યાં મનસુખ સલ્લા 54

દૃશ્ય-શ્રાવ્ય : એક અનોખી નાટ્યપ્રતિભા : પં. સત્યદેવ દુબે યાં ભરત દવે 57

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : 'ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ' : વેદનાજન્ય માધુરીયુક્ત પ્રકૃતિ ને પ્રવાસનું આનંદપર્વ યાં ગુણવંત વ્યાસ 65, રમેશ પારેખનાં બાળસાહિત્યની અભ્યાસપૂર્ણ આલોચના યાં પ્રા. ડૉ. કે. જે. વાળા 'સુલભેચ' 69

ગ્રંથ-પરિચય : 'કાવ્યવત્', 'નિબંધવિશ્વ' યાં મોહન પરમાર; 74, 75

પરિષદ-પાઠેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 78

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 83

પત્રસેતુ : અરુણા જાડેજા, રાધેશ્યામ શર્મા 85

આ અંકના લેખકો : 88

આવરણ ચિત્ર : તરણેતરને મેળે, કનુ પટેલ; આવરણ ચિત્ર વિશે યાં પીયૂષ ઠક્કર 76

Roots, વિશ્વસાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓમાં જેની ગણના થાય છે તેના લેખક એલેક્સ હાલે આફ્રીઅમેરિકન લેખક હતા. યુએસ કોસ્ટગાર્ડ તરીકેની સામાન્ય નોકરીમાં વીસ વર્ષ દરિયા પરના કંટાળાભર્યા એકલવાયા જીવનનાં મારણ તરીકે ટાઇપરાઇટર પર નાના લેખ લખતાં તેમણે Roots જેવી અમર કૃતિનું સર્જન કર્યું.

કથાની પણ એક અત્યંત રસપ્રદ કથા છે.

માતા સિન્થીયા. પિતા વિલિયમની લાકડાંની વખાર. દાદીમા ઉનાળાના લાંબા, ગરમીના દિવસોમાં નજીકની કુટુંબની સ્ત્રીઓને ઘરે આમંત્રતા અને રાત્રે વાળુ પછી પોર્ચમાં બેસી જૂના દિવસોની સ્મરણોની ઉજાણી કરતા. નાનો એલેક્સ રમતાં રમતાં વાતો સાંભળતો. વર્ષો પછી એને સમજાયું આ વાતોમાં તેની પેઢી દર પેઢીનો કૌટુંબિક ઇતિહાસ, તેની લુપ્ત થયેલી ભાષા, તેનું વતન, તેનો દેશ ગૂંથાયો છે.

મોટી થતાં થતાં તેને યાદ રહી ગયું કે તેનાં કુટુંબીઓ વારંવાર એક આફ્રિકનની વાત કરતાં – Kin tay –. વર્ષો પૂર્વે “બ્રિટિશ સોલ્જર્સ” આવ્યા ત્યારે ઢોલ બનાવવા, લાકડું કાપવા ગયેલા આફ્રિકનને પકડીને સ્ટીમરમાં લઈ ગયા. ‘માસા’ (માસ્ટર !) જહોનના કબજામાંથી જ્યારે ચોથી વાર ભાગી છૂટવાની કોશિશ કરી ત્યારે સજા રૂપે એક પગ કાપી નંખાયો. જહોનના ભાઈએ તેને દયાભાવે ખરીદી લીધો. એ લંગડાતે પગલે નાનાં નાનાં કામ કર્યા કરતો.

ગુલામોને વળી લગન કેવાં ? તેણે ગુલામ સ્ત્રી સાથે ઘર માંડ્યું, તેને બાળકી થઈ કીઝી. એ નાની હતી ત્યારે એનો આફ્રિકન ગુલામ પિતા આંગળી ચીંધી, પોતાની માતૃભાષામાં તેની ઓળખાણ પાડતો; દા.ત. ગિટાર બતાવી કહેતો Ko, નદી બતાવી કહેતો Kamby Bolongo. કીઝી મોટી થતી ગઈ એમ તેને પોતાના વતનની, તેના લોકોની તેમને કઈ રીતે મૂળમાંથી ખેંચી ઉખેડી, ગુલામ બનાવી અમેરિકા લઈ આવ્યા તેની પાસે કરતો.

કીઝી સોળ વરસની થતામાં, બીજા ગુલામ સંતાનોની જેમ એને વેચી દેવાઈ. એના માલિકથી તેને પુત્ર થયો. કીઝી પોતાના પિતાની જેમ તેમના વતનની, સ્વજનોની Sounds and Stories કહેતી હતી. તેનો પુત્ર જ્યોર્જ મોટો થતાં, તેને બાળકો થયાં, પેઢી દર પેઢી મૌખિક પરંપરામાં ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ અને ભાષાની વારસો સચવાતો આવ્યો.

સાતમી પેઢીનું સંતાન તે એલેક્સ. સત્તરમે વર્ષે યુએસ કોસ્ટગાર્ડના જહાજમાં

સામાન્ય નોકરી કરતાં વીસ વર્ષ વીત્યાં. કંટાળાભર્યા એકલતાના દિવસોમાં સમય પસાર કરવા એણે નાના નાના લેખ લખવા શરૂ કર્યા. ૧૯૫૯માં ૩૭મા વર્ષે નોકરી છોડી તેણે પત્રકાર તરીકે કારકિર્દી શરૂ કરી.

એક વાર બ્રિટિશ મ્યુઝિયમમાં તેણે પ્રખ્યાત Rosetta stone જોયો, જેમાં ત્રણ ભાષામાં લખાણ કોતરાયેલું હતું. ગ્રીક, એક અપરિચિત લિપિ અને ત્રીજી પ્રાચીન ચિત્રલિપિ. એમ કહેવાતું કે આ ત્રીજી લિપિ કોઈ પણ ઉકેલવા સમર્થ નથી પણ એક ફ્રેન્ચ સ્કોલરે તે ઉકેલી અને કહ્યું એમાં માનવજાતિનો પ્રાચીનતમ ઇતિહાસ આલેખાયો છે. રહસ્યમય ભૂતકાળના દરવાજા ખોલતી ચાવી જેવા ઉકેલથી એલેક્સને અદમ્ય કુતૂહલ થયું. આવી જ કોઈ ચાવી હશે જે વડે દાદીમાએ કહેલી વાતોનો અર્થભર્યો ઉકેલ મળે ! દાદીમાના પોર્યમાં મોડી રાત સુધી સાંભળેલી Oral History હશે ! આફ્રિકન, Kin tay, Ko વગેરે શબ્દો મારા આફ્રિકન પૂર્વજના હશે ! એમાં મારા પૂર્વજોનો ગુલામીનો ઇતિહાસ છુપાયો હશે.

આ વિચારોએ એલેક્સનો એક વળગાડની જેમ એવો કબજો લીધો કે એક લાંબી સફરનો આરંભ થયો, પૂરાં બાર વર્ષે એણે અસંખ્ય લાઇબ્રેરીઓ, સંગ્રહસ્થાનો – મ્યુઝિયમમાં દિવસોના દિવસો ગાળ્યા. લાઇબ્રેરીમાં બ્લેક એટેનડન્ટ આફ્રિકા શબ્દ સાંભળતાં જ ઉત્સાહથી ડોક્યુમેન્ટ્સ, પુસ્તકો, નકશાના ઢગલા કરી દેતા. ઘાસના ઢગલામાંથી સોય નહીં, રાઈનો દાણો શોધવાનો હતો. ભૂંસાયેલી અત્યંત પ્રાચીન ભાષાના ઉચ્ચારો, એની લઢણ જે મૌખિક હતું તેના જાણકાર રડચુંખડચું હોય તેને શોધવું કેમ ? વર્ષો સુધી અનેક બંદરોએથી, અસંખ્ય સ્લેવશિપમાંથી એના પૂર્વજને ગુલામ પકડી જનાર શિપ કયું હશે ? ક્યાં નાંગર્યું હશે !

તેનાં દાદીમા કહેતાં તે વાક્ય તેના મનમાં કોતરાઈ ગયું હતું, આપણા પૂર્વજો ઉપરથી આપણને જોઈ રહ્યા છે. અને તેને બળ મળતું, એ રીતસર મંડી પડતો. પાગલપણાની ધૂન એક પછી એક સદીઓથી ભીડેલા દરવાજા ખોલતી ગઈ. દુનિયાથી ઓઝલ, અલિપ્ત આફ્રિકાનાં ઘોર જંગલમાં ઊંડે ઊંડે વસતી પ્રજાની ભાષાના નિષ્ણાતને શી રીતે શોધવો ? બધેથી નનૈયો. એની પાસે સિલકમાં હતા થોડા શબ્દો. એક વાર તો યુનાઈટેડ નેશન્સની મિટિંગ પૂરી થવા ટાણે દરવાજે ઊભા રહી જે બ્લેકમેન જુએ તેની સામે મોટેથી બોલે, Kin-tay...

માહિતી મળી જંગલમાં ઊંડે ઊંડે હજી એવી નાની નાની વસ્તીઓ છે જ્યાં griot (મૌખિક પરંપરામાં ઇતિહાસ જાણનાર, કબીલાની પેઢીઓની પેઢીનાં નામદામ જાણનાર, કહેનાર), તેની સાથે વાત કરનાર દુભાષિયાની શોધ કરે છે, એક ટીમ લઈ એલેક્સ, ઘનઘોર જંગલમાં આજ સુધી કોઈ ગયું નથી ત્યાં પહોંચે છે. griot કથા માંડે છે ગામની, કબીલાની; તેમાં વાત આવે છે kin tayની જે ઢોલનું લાકડું લેવા જંગલમાં ગયો ને તેને પરાણે ઊંચકી ગયા દરિયાની પેલે પાર...

એલેક્સ ઊછળી પડે છે તે શિપિંગ કંપનીઓના હજારો ડોક્યુમેન્ટ્સના - ૧૭૫૭ની આસપાસના - કાર્ટન્સનાં કાર્ટન્સ આંખો ફોડીને વાંચે છે. આ અરસામાં કેટલાં સ્લેવશિપ ઊપડ્યાં, ક્યાંથી ક્યાં ગયા, પેસેન્જરોનાં વિસ્ટ - પેસેન્જરો શાનાં - human cargoની યાદીઓ એની વિગતો વાંચ્યા જ કરે છે. આ ડોક્યુમેન્ટ્સને કોઈએ કદી હાથ પણ નહોતો લગાડ્યો !

અને એક ચમત્કાર ! ‘Lord Ligonier’ શિપ પર, ગાંભિયા નદી પાસેથી - Kamby Bolongo - પકડેલા ગુલામોમાં છે. નામ છે Kin tay. જે બંદર પર એ શિપ નાંગર્યું હતું ત્યાં બેસી ૧૨ વર્ષમાં પહેલી વાર હૈયાફાટ રુદન કરે છે, માત્ર તેના પૂર્વજ માટે નહીં પણ એવા સમગ્ર મનુષ્યો માટે ગુલામો તરીકે અત્યાચાર સહન કર્યા હતા.

એલેક્સ પોતે શિપના ભંડક્રિયામાં મુસાફરી કરે છે પાટિયાં સાથે જકડાઈને...

અને સાતસો પૃષ્ઠમાં પથરાયેલી વેદનાના વીતકની આ કથા Roots લખવા બાર બાર સુધી હજારો કિ.મી. મુસાફરી, અસંખ્ય ડોક્યુમેન્ટ્સ, પુસ્તકો-અખબારો વાંચે છે, શોધે છે, તેને વિશ્વાસ હતો એ સફળ થશે જ, કારણ કે તેઓ ઉપરથી જુએ છે.

બાર વર્ષ સુધીની રિસર્ચનો તમામ ખર્ચ રીડર્સ ડાયજેસ્ટે આપેલો, પ્રથમ પ્રકાશનની શરતે. અનેક ભૂંસાયેલી ભાષાઓ, વિસરાયેલી જાતિઓ, કબીલાઓ, ડૂબી ગયેલાં ગામોને પ્રતીક્ષા છે એક એલેક્સની.

તેડાં મોકલું | લલિત ત્રિવેદી

ખુશબૂને... ઝાકળને... ઝળઝળિયાંને તેડાં મોકલું,
 હે ગઝલ ! તારા સમોવડિયાને તેડાં મોકલું !
 માંડવો એના વગર રહેશે અધૂરો, બાઈજી !
 રૂસાણાંને કૌં ને પાતળિયાને તેડાં મોકલું !
 નોતરું નરસિંહને... ગાલિબને... જીવણદાસને...
 ળાલકુડા મારા ઈ હઈયાને તેડાં મોકલું !
 મોરપીંછ મ્હેકમાં બોળીને લખીએં નોતરાં,
 હે ગણુદાદા ! ક્યા લહિયાને તેડાં મોકલું !
 તરણાંનો પણ ભાર લાગે જ્યારે ટચલીબાઈને,
 બેય કર જોડીને શામળિયાને તેડાં મોકલું !
 ઓરડો ઝાંખો કરું કે દીવડો ઝીણો કરું ?
 કઈ રીતે, હે રાત ! જીવણિયાને તેડાં મોકલું !

ક્યાંથી લાવીએ ? / સંજુ વાળા

તાપસને તપનું હોય એવું ભાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 અથવા સહદયના જેવી તાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 ભીતરથી આરંભાઈ 'ને પહોંચાડે પાછાં ભીતરે,
 અનહદ અલૌકિક આગવું પ્રસ્થાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 પોતે જ આવીએ, ને પોતે આવકારીએ વળી -
 હરરોજ ઘરના ઉંબરે મહેમાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 સંવેદનાઓ સઘળી થઈ ગઈ છે ઠરીને ઠીકરું,
 ત્સુનામી જેવું લોહીમાં તોફાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 ના, કોઈ પણ રંગો મને એની પ્રતીતિ દઈ શક્યા,
 એ મુખડું રમણીય ભીનેવાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 ખીલા તો શું એકેય સાચું વેણ સહેવાતું નથી,
 સમતા જ આભૂષણ બને એ કાન ક્યાંથી લાવીએ ?
 પરભાતિયાં તો આપણે પણ આજ લગ ગાયાં કર્યા,
 કિન્તુ એ નમણાં નામનું સંધાન ક્યાંથી લાવીએ ?

અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની પ્રભાવક ટૂંકી વાર્તા :

વરસાદમાં એક બિલ્લી | લાભશંકર ઠાકર

‘નદીનો ત્રીજો કાંઠો’ નામના વાર્તાસંગ્રહમાં પાંચ વત્તા સત્તર ટૂંકી વાર્તાઓ છે. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પાંચ વિદેશી વાર્તાકારોની વાર્તાઓનો અનુવાદ કર્યો છે. શ્રી દક્ષા પટેલે આ દેશના અને અન્ય વિવિધ દેશોના સર્જકોની સત્તર વાર્તાઓનો અનુવાદ કર્યો છે. વાર્તાસંગ્રહના પ્રકાશક છે, શ્રી સુનીતા ચૌધરી (રંગદ્વાર પ્રકાશન), પુસ્તકનું મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦ છે.

આ ભાવકને બધી વાર્તાઓમાં રસ પડ્યો છે. આ ક્ષણોમાં અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની એક ટૂંકી વાર્તા (અનુવાદક રાજેન્દ્ર પટેલ) ‘વરસાદમાં એક બિલ્લી’ના પ્રતિભાવને, કાગળ પર લખતા લખતા, પામવા ભાવક ઉત્સુક છે.

વાતાવરણ હોટલનું છે. બે જ અમેરિકન ઊતર્યા છે. રૂમ દરિયા તરફ બીજા માળે છે. ત્યાંથી પબ્લિક ગાર્ડન અને યુદ્ધનું સ્મારક દેખાય છે. બગીચામાં પામવૃક્ષો અને લાંબા બાંકડા છે. અમેરિકનની પત્ની બહાર જોઈ રહી છે. વેધર શેડની બરાબર નીચે નીતરતા લીલા ટેબલ નીચે એક બિલાડી લપાઈને બેઠી છે. તે વરસાદમાં પલળાય નહિ તેવા પ્રયત્નમાં છે. પત્ની કહે છે : ‘હું નીચે જઈને પેલી બિલાડીને લઈ આવું.’ પલંગમાં પડ્યાં પડ્યાં પતિએ કહ્યું, ‘રહેવા દે; હું લઈ આવું છું.’

‘ના, હું જ લઈ આવું છું. બિચારી બિલાડી, ટેબલ નીચે પલળાય નહીં તે માટે પ્રયત્ન કરે છે.’

પલંગના પાયા પાસે બબ્બે તકિયાને ટેકે પડ્યો પડ્યો પતિ ચોપડી વાંચવામાં મગ્ન છે. તેણે કહ્યું : ‘તું પલળતી નહીં.’

સ્ત્રી નીચે ઊતરે છે. હોટલનો માલિક ઊભો થઈ અભિવાદન કરે છે. તે ઊંચો ને વૃદ્ધ છે. ‘મારે બહાર જવું છે.’ અમેરિકન સ્ત્રીએ કહ્યું. તેને હોટલના માલિકનો વિવેક ગમ્યો છે.

‘મેંડમ, બહાર ખરાબ વરસાદી વાવાઝોડું છે.’

સ્ત્રી હોટલનું બારણું ખોલે છે. ધોધમાર વરસાદ પડે છે. બિલાડી વિશે વિચારતી ઊભી છે, ત્યાં તેના ઉપર છત્રી ધરવામાં આવી. તે રૂમની સફાઈ કરનાર બાઈ છે. ‘તમારે ન પલળવું જોઈએ.’ એમ હસીને તે બાઈએ ઇટાલિયન ભાષામાં કહ્યું. હોટલના માલિકે તેને મોકલી છે. બેય છત્રી સાથે ટેબલ પાસે પહોંચે છે. બિલાડી જતી રહી છે. બાઈએ પૂછ્યું : ‘શું શોધો છો મેંડમ ?’

‘અહીં એક બિલાડી હતી.’

‘બિલાડી !’

‘હા, બિલાડી.’

બાઈ હસે છે. પૂછે છે : ‘વરસાદમાં બિલાડી ?’

અમેરિકનની પત્ની હા પાડીને કહે છે : ‘અરે ભગવાન, મારે તે જોઈતી હતી. મારે એ બિલાડી જોઈતી હતી.’

‘તમે પલળી જશો’ કહી બાઈ મેડમને હોટેલમાં લઈ જાય છે. સીડી ચડીને અમેરિકનની પત્ની રૂમ ખોલે છે. (પતિ) જ્યોર્જ પલંગમાં પડ્યો પડ્યો ચોપડી વાંચે છે. ‘બિલાડી મળી ?’ એમ પૂછે છે. પત્ની જવાબ આપે છે : ‘તે જતી રહી.’ પતિનો પ્રતિભાવ છે : ‘કમાલ કહેવાય. ક્યાં ગઈ હશે ?’ તે ચોપડી વાંચતાં વાંચતાં નજર ઉઠાવીને બોલ્યો. પત્ની પલંગ પર બેસી પડે છે. એના ઉદ્દગારો છે : ‘મારે તે ખરેખર જોઈતી હતી. સાચે જ મારે તે દયામણી બિલાડી જોઈતી હતી. વરસતા વરસાદમાં પલળતી નિઃસહાય બિલાડી જોવી તે કંઈ ગમતું નથી.’

જ્યોર્જ પાછો વાંચવા લાગે છે. પત્ની ડ્રેસિંગ ટેબલ પાસે જઈ હાથદર્પણ કાઢીને પોતાને જોઈ રહે છે. પોતાનો ચહેરો એક તરફ ને બીજી તરફ જોઈ પછી માથાના પાછળના ભાગનું ને ગરદનનું અવલોકન કરી પતિને કહે છે : ‘તને એમ નથી લાગતું કે હું વાળ વધારું તો સારું લાગશે ?’ જ્યોર્જનો જવાબ છે : ‘મને તો આ જ ગમે છે.’

તે પોતાના ટૂંકા વાળ વિશે કહે છે, વધુ સ્પષ્ટતાથી,

‘હું પુરુષ જેવા દેખાવથી ખૂબ કંટાળી ગઈ છું.’

જ્યોર્જ પડખું બદલીને કહે છે : ‘તું અતિ સુંદર લાગે છે, ડાર્લિંગ.’

સ્ત્રી બારી પાસે જઈ બહાર જોવા લાગી. બહાર અંધારું વધી રહ્યું છે. તે બોલી રહી છે : ‘મારે લાંબો ચોટલો બાંધી તેને છેડે બોપટ્ટી બાંધીને જોવું છે. મારે ખોળામાં બિલાડી રમાડવી છે ને જ્યારે ટપલી મારું ત્યારે તે મને ગેલ કરે તે જોવું છે.’ જ્યોર્જ ‘હં...અ...અ...’ એવો પ્રતિભાવ આપે છે. સ્ત્રીના તે પછીના બબડાટો સાંભળી પતિ તાડૂકીને કહે છે : ‘બસ, ચૂપ રહે ને કંઈક વાંચ.’ તે વાંચવામાં પાછો ડૂબી જાય છે. તે પછી પણ ‘ગમે તેમ થાય, પણ મારે હમણાં જ બિલાડી જોઈએ છે.’ આવા બબડાટો છતાં જ્યોર્જ કશું સાંભળતો નથી. તે ચોપડી વાંચી રહ્યો છે.

કોઈકે બારણું ખટખટાવ્યું. જ્યોર્જ પુસ્તકમાંથી ઊંચે જોયું. દરવાજામાં બાઈ ઊભી છે. છાતીસરસી દબાવી રાખેલી બિલાડી તેના શરીર જોડે ઝૂલે છે. ‘માફ કરજો. મેંનેજરે મને આને મેડમને આપવા મોકલી છે.’

વાર્તા અહીં પૂરી થાય છે. રેમી સાઈઝના પુસ્તકમાં આ સુમુદ્રિત વાર્તાએ માંડ સવા ત્રણ પેજ રોક્યાં છે. સાચા અર્થમાં આ ટૂંકી વાર્તા છે. કથાલક્ષી સ્વરૂપોમાં ટૂંકી

વાર્તાનો મહિમા એના કદનો નથી ? છે. જીવનસંદર્ભના કોઈ એક કથાંશની પસંદગી અને એનું ઘાટઘટન સર્જક ઊંડી કલાસૂઝથી કરે. એ કળાત્મક કથાંશની વ્યંજના ભાવકના ભાવનમાં ઊઘડે, પ્રસારે. એ ઉઘાડ, પ્રસાર મનુષ્યજીવનના વ્યાપ્ત સત્યને ઉજાગર કરે.

બાઈ બિલાડી લઈને અમેરિકનની પત્નીને આપવા આવી છે. બસ, અલમ્. વાર્તા અહીં પૂરી થઈ જાય છે. ના, નથી અમેરિકનની પત્નીના એ ક્ષણોના ભાવસંચારનો આલેખ કે નથી પતિની પ્રતિક્રિયાનો આછોઅમથો સંકેત. રાઈટ, યેસ, તે સંચાર તો ભાવકની ભાવધિત્રી પ્રતિભામાં સંચરિત થાય.

To be is to be related. આ વાર્તાનાં પતિ-પત્ની શું તનમનથી યુક્ત છે ? પતિ ચોપીના fictional વિશ્વમાં ડૂબેલો છે. તે કંઈક બહાર આવે છે, અમથો જરાક; અને થોડી ક્ષણોમાં જ કિતાબી પલાયનમાં દૂર સરી જાય છે. પત્ની પતિની સાથે છે છતાં 'એકલી' છે. હાસ્તો તન-મનથી એકલી છે. તે વરસાદમાં પલળતી એક બિલાડીને જુએ છે. તેને પલળતી બચાવવા અને પામવાની તેની ઉત્કટ તત્પરતા ટૂંકી વાર્તામાં પ્રત્યક્ષ થઈ છે. તે અમેરિકન પત્નીની મનોમયતા આ ભાવકની ચેતનામાં આમ કલ્પાય (રચાય) છે. એને એક સજીવ ધબકતા શરીરની સંનિકટ સન્નિધિની ઝંખના છે. એને સ્પર્શીય, tangible એકતા અનુભવવી છે. એને મમતા અનુભવવી છે. તે હોટલના રૂમમાં જે સ્થળ-સમયમાં પસાર થઈ છે, તેમાં એક પણ વખત સ્પર્શીય મમતા, એકતાનો સ્વલ્પ અનુભવ પણ પામી છે ? ના.

ભાવના તો અજબગજબની હોય. શબ્દ અને અર્થની સમ્પૃક્તિ કેવી હોવી જોઈએ ? પાર્વતી અને પરમેશ્વરની સમ્પૃક્તિ (એકતા) જેવી. ભાવનાના ભાવમાં માત્ર અને માત્ર ધારણા છે. શબ્દ વિશે કહેવાયું છે : The word is not real. પાર્વતી-પરમેશ્વરની કથાને જવા દઈએ. એમના દાંપત્યની કલ્પિત (રચાયેલી) કથાઓમાં પણ સર્વથા એકતાનો અનુભવ થાય છે ? ના. પ્રસન્ન દાંપત્યની ભાષા કદી real લાગી છે ? પ્રસન્ન એટલે નિર્મલ. ના, ના, એમ કંઈ એવી નિર્મલ એકતાનાં ગીત-ગાન ગાનારાઓ ગાતા હોય છે, તેમ એમની ઈચ્છ, ઈષ્ટ આશાઓ હોય છે.

ન પરણનારી એકાકી સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધી છે ? વધી હશે. એમાં પરણેલી હોવા છતાં 'એકાકી' હોય એવી સ્ત્રીઓની સંખ્યાના આંક પાસે ન પરણેલી સ્ત્રીઓનો આંક નગણ્ય હશે.

છતાં સ્ત્રી છે. છે, અને સમાધાન સાથે છે. કેમ કે કુદરતે તેને આશય (આશ્રય) સાથે રચી છે. તેના ગર્ભાશયમાં નવા જીવનું ગર્ભાધાન થાય છે. હા, સ્ત્રી આધેય છે. આ ગર્ભાધાન અને નવા જીવનો જન્મ તે સ્ત્રીને સુખ આપે છે. તે તેનું સમુત્કટ સ્પર્શીય સુખ છે. તે પ્રથમ શિશુ તેની હોવાની સમતા અને મમતાના નિજાનંદનું સુખ છે. હેમિંગવેની પ્રસ્તુત વાર્તાની અમેરિકનની પત્ની આ સુખને પામી નથી. કવિ ઉશનસૂ કહે છે તેમ,

‘પ્રથમ શિશુના જન્મે ગેહે અનંત કુતૂહલ’-ના આશ્ચર્ય સુખનો તે સ્ત્રીને અનુભવ થયો નથી. આ ટૂંકી વાર્તામાં તે તલસે છે અને તલપે છે, સ્પર્શસુખને. જે તેને સજીવ ધબકતી બિલાડી આપી શકે. હા, જે સીધું ત્વચ્ચ-સ્પર્શ્ય સુખ હોય. જેનો રેપિડ અનુભવ મનને, અંતઃકરણને થાય. આવા તનોમય-મનોમય સુખની ઝંખના સહજ, પ્રાકૃતિક ઝંખના છે.

હેમિંગવેની આ ‘ટૂંકી’ વાર્તા એના અંતર્નિહિત વ્યંજનાસત્યને કારણે ભાવકના ભાવનને આમ પ્રસરાવે છે. તે પ્ર-સા-ર કંઈ આ કલમને હાથમાંથી મૂકી દઈશ એટલે અટકી જશે ? ના મેં નથી પાડી હા.

[આ અનુવાદિત વાર્તાઓના સંગ્રહમાં શ્રી મનોજ દાસની ‘બિલાડી’ વાર્તાનો અનુવાદ પણ છે. તે અનુવાદ શ્રી દક્ષા પટેલે કર્યો છે. વાસ્તવ અને તરંગકલ્પનાનાં અર્પૂર્વ રૂપોમાં પ્રત્યક્ષ થયેલી આ ટૂંકી વાર્તામાં સર્જક વાર્તાકારે બિલાડીને કેન્દ્રમાં રાખીને મનુષ્યના ભાવાત્મક આધારોને સર્જકીય દક્ષતાથી પ્રત્યક્ષ કર્યાં છે એવા, જે ભાવકના ભાવાયનમાં ઊઘડતા અને પ્રસરતા રહે.]

ગીર, તેના પર્યાવરણ અને સમાજજીવનને

સમજતી અને આલેખતી નવલકથા –

‘અકૂપાર’ | સંજય ચૌધરી

[અકૂપાર : ધ્રુવ ભટ્ટ, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૨૦૧૦, પૃ. ૨૯૬, કિં. ૨૦૦]

‘અકૂપાર’ એ પૌરાણિક સંદર્ભ ધરાવતા કાચબાનું નામ છે. પ્રાપ્ત માહિતી અનુસાર આ કાચબો દીર્ઘાયુ છે. ગીર પણ ‘અકૂપાર’ની જેમ દીર્ઘાયુ છે. સને ૧૯૮૨ના વાવાઝોડામાં ધરાશાયી થઈ ગયેલું ગીર ફરીથી જીવંત થઈ ઊઠે છે. એક ભાભાએ ધ્રુવભાઈ અને દિવ્યાબહેનને એમના ગીર-વસવાટ દરમિયાન કહેલું : ‘વડવા કેતા’તા ઈ ખોટું નથ્ય. ગીર તો મારી મા, અજરામર છે.’

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ તેમના લેખ (દિવ્ય ભાસ્કર, ‘વિશેષ’, તા. ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૦)માં જણાવ્યું છે તેમ, ‘અકૂપાર’નાં પાત્રોમાં માણસો તો છે જ, પણ માણસોની જેમ સિંહ-સિંહણ, હરણ, પર્વત, નદી, વૃક્ષ સમાં અનેક ચરાચર પણ પાત્રત્વ પામે છે. લેખક ધ્રુવ ભટ્ટની આત્મીય દષ્ટિ સહુથી પહેલાં છેવાડાના માણસને જુએ છે, પણ એમનું લેખન પ્રશિષ્ટ કૃતિ રૂપે સિદ્ધ થાય છે. લોકની કથા શ્લોક નીવડે છે ! ‘અકૂપાર’માં ગીર પોતે એક જીવંત અસ્તિત્વ રૂપે – એની ગોદમાં રમતાં-ખેલતાં-હરતાંફરતાં સહુની મા રૂપે અનુભવાય છે. પશુપંખીનો ભયસૂચક અવાજ સાંભળીને આઈમા બોલી ઊઠે છે : ‘ખમા ગયરને.’ એ સૂચવે છે કે ગીર – એ ભૂચર-ખેચર આ બધાનો પર્યાય છે ! દીપડાએ પશુ કે પંખીનો શિકાર કર્યો હશે, ત્યારે આઈમા તેને ખમ્મા કહેવાને બદલે શા માટે આખી ગીરને ખમ્મા કહે છે ? નાયકને અહીં પ્રશ્ન થાય છે. ‘ખમા ગાયરને’ – એ સૂચવે છે કે ગીર – એ ભૂચર-ખેચર આ બધાનો પર્યાય છે !

કાર્તિકના એક કલાયન્ટ પાસે બાંધકામનો મોટો પ્રોજેક્ટ છે, જેના સુશોભનનું કામ મિતાને મળ્યું છે. તેના ભાગ તરીકે કથાનાયકને પૃથ્વીનાં વિવિધ તત્ત્વોનાં ચિત્રો દોરવાનું લાંબા સમયનું કામ મળે છે. એ માટે તે ગીર અને ઘેડના વિસ્તાર-પ્રદેશમાં કામ કરવાનું પસંદ કરે છે. ગીર માટે વહીવટી મંજૂરીના કાગળો લઈ, ધારી ઊતરીને, પાણિયા પાછળ લીલા પાણી ખાતેના નેસમાં જ્યાં આઈમા રહે છે ત્યાં પહોંચવા માટે નીકળે છે. પાનખરની ઋતુ છે. લીલાપાણીની ચોકી સુધી એક છોકરી વળાવી ગઈ, થોડેક આગળ જઈ માલધારીને આઈમાના નેસનો માર્ગ પૂછી તે રસ્તે આગળ જતાં નાનકડી નદી પસાર કરી, ભેખડ પર ડંકીથી પાણી ભરતી છોકરી – લક્ષ્મી પાસે જાય છે, જે તેને વાંહે વાંહે આવવાનું કહે છે અને આઈમાના નેસ સુધી લઈ જાય છે. નેસમાં ગારથી લીપેલી દીવાલોવાળાં ઘરને બારણાં નથી. આઈમા આ સાવ અજાણ્યા યુવકને ‘આવ બટા’ કહી આવકારે છે. નાયક રાત રોકાઈ, સવારે શિરામણ કરી, સાસણ તરફ જવા નીકળે છે. પણ રહો, એ ગઈ કાલે સવારે આઈમાના નેસ તરફ આવતો હતો ત્યારે ભૂતિયા વડ પાસે ઘટેલી મઝાની ઘટના યાદ આવે છે : [પા. નં. ૧૬-૨૧]

આઈમાના નેસનો રસ્તો શોધવા માટે નાયક કોઈને શોધી રહ્યા હોય છે ત્યારે પાછળથી એક છોકરી તેને ત્યાં જ ઊભા રહેવાનું કહે છે અને પોતાની પાછળ આવવાનું કહે છે. છોકરીની ઝાંઝરીનો તાલબદ્ધ રણકાર સાંભળતાં સાંભળતાં તેની પાછળ ચાલે છે. થોડેક આગળ ભૂતિયા વડ નીચે રસ્તામાં બરાબર વચ્ચે રમજાના અને સરયૂ નામની બે સિંહણ તેમનાં બે સિંહબાળ સાથે બેઠેલી હોય છે. પેલી છોકરી તે બંને સિંહણની પાછળ થઈને નીકળી જવાનું કહે છે, જે નાયકને અશક્ય લાગે છે. ધીમા પગે જતી વખતે ઝાંઝરીનો રણકાર સાંભળી એક સિંહબાળ સિંહણ પાસે જાય છે અને બીજું છોકરી પાસે આવે છે. તે જોઈ બંને સિંહણો ઘુરકાટ કરી પૂંછડાં ઊંચાં કરે છે. બંને સિંહણોના હુમલાનો નાયકને ભય લાગે છે. છોકરી લગીરેય અવાજ કર્યા વિના, બંને પગેથી ઝાંઝરી કાઢી, બચ્ચાંનું ધ્યાન ખેંચવા માટે તેને રણકાવી. બંને સિંહણો ઉપરથી પાછળની બાજુએ જાય તે રીતે ફેંકે છે. ઝાંઝરીનો રણકાર સાંભળીને બંને સિંહબાળ જે જગ્યાએ ઝાંઝરી પડે છે ત્યાં જાય છે અને તેની પાછળ સરયૂ પણ જાય છે. ભયભીત નાયકનો હાથ પકડીને છોકરી તેને ત્યાંથી દૂર લઈ જાય છે.

આઈમાના નેસ તરફ જતાં આ છોકરી ઈથોપિયાથી પીએચ.ડી. કરવા આવેલી ડોરોથી અને ગીરમાં એના રક્ષણ માટે સાથે ફરનારા ચોકીદાર ધાનુ સાથે ઓળખાણ કરાવે છે. નાયક છોકરીને તેના નેસ સુધી મૂકી જવાની વાત કરે છે ત્યારે છોકરી નાયકની હિંમતની મજાક કરતી હોય એમ કહે છે કે, ‘એટલી બધી દેન હોય તો મારી ઝાંઝરિયું લાવી દેજે. ન્યાંની ન્યાં પડી હસે.’ [પૃ. ૨૬]

અત્યારે સાસણ જતી વખતે તો ભૂતિયા વડ પાસે પેલી છોકરીની ઝાંઝરી તો નથી મળતી. કથાનાયક વડ નીચે બેસીને ગઈ કાલે પોતે જે ઘટનાનો ભાગ બન્યો હતો તેને

આલેખવા બેસી જાય છે. આગળ ચાલીને વોંકળામાં બેઠેલા નાયકને મુસ્તફા મળે છે. રસ્તામાં ચાલતાં ટૂરિસ્ટ જિપ્સીમાં બેસે છે, જે અહેમદની છે અને પોતાની જિપ્સી બંધ પડી હોવાને કારણે રમેશ લઈને નીકળ્યો છે. રસ્તામાં બંધ પડી ગયેલી જિપ્સીને રિપેર કરવા માટે ડેશબોર્ડનું ખાનું ખોલતાં ઝાંઝરીની જોડ મળે છે. સાસણ પહોંચી અહેમદને ઝાંઝરી પહોંચાડવાની જવાબદારી લઈ નાયક તે પોતાની પાસે રાખે છે. જામવાળા ગયેલા અહેમદને શોધતાં શોધતાં ગોપાળભાઈની સાથે શિંગોડા અને ધાતરડી નદીની વચ્ચે આવેલા બથેશ્વર પહોંચે છે. અહીં છોકરીઓ માટે ટ્રેકિંગ કેમ્પ ચલાવતા રવિભાને મળે છે, જે કેમ્પમાં આવેલી ઝાંઝરીવાળી છોકરીની

ઓળખાણ કરાવે છે.

આ છોકરી તે સાંસાઈ. જેણે ભૂતિયા વડ પાસેના પ્રસંગની વાત રવિભાને કરી દીધી હોય છે.

રવિભા એક વિરલ શિક્ષક છે, જેની શાળામાં પહેલા વરસાદે છોકરાંવને ન્હાવા-પલળવા માટે છોડી મૂકવાનો મજાનો રિવાજ છે. રવિને ગીરનો પરિચય કરાવનાર ગોપાળભાઈ એલ.આઈ.સી.માં કામ કરે છે. તેઓ કિશોર વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે ગીરમાં શિબિરોનું આયોજન કરે છે. તેમની શિબિરમાં આવેલી બાલિકાઓ સાથે નાયકને થયેલી વાતો, તેમનું વર્તન તેમજ લહેકા વગેરેનું સુંદર ચિત્રણ થયું છે. સાંસાઈ 'સ'નો જે ઉચ્ચાર કરે છે એને લિપિના કયા અક્ષરમાં વ્યક્ત કરવો ? આ મુદ્દાની રસપ્રદ ચર્ચા શિબિરના સંચાલકો સાથે થાય છે ત્યારે સાંસાઈ હસીને બોલી ઊઠે છે : 'ઈને ક્યો કે મલક આખો બોલે છે ઈ અકસર ઈને લખતાં ના આવડે તો ભોગ લાગ્યા. મને સું લેવા કેય સે ? તમતમારે પોતપોતાનું લખવાનું સરખું કરો. બીજાની બોલીનું કાંચ કરવું રેવા દીયો.' (પૃ. ૫૨) નાયક બથેશ્વર કેમ્પમાં છોકરીઓને ચિત્રો દોરવાનું શિખવાડે છે અને રાત રોકાઈ બીજા દિવસે સવારે બસમાં બેસીને પાછા સાસણ જાય છે.

બસમાં વાતોડિયો ધાનુ મળે છે, જે હસતો-રમતો ગીરમાં જ ઊછર્યો છે. ધાનુ સિંહને નામથી બોલાવે છે અને સાંસાઈની માફક સિંહણને 'એવડી એ' કહી બોલાવે છે. તે કહે છે કે, 'ગયરમાં રમજાના જેવી રૂપાળી બીજી કોઈ ના જડે.' સંશોધન કરવા આવેલી ઇથોપિયાથી ડોરોથીની મદદ માટે જંગલ ખાતાએ ધાનુએ રાખ્યો છે. લગભગ અભણ એવા ધાનુ અને ડોરોથી વચ્ચે કોઈ ભાષા પણ નથી. માત્ર 'નો પરોબલેમ' અને 'પરોબલેમ' સિવાય કશો સંવાદ શક્ય નથી ને છતાં કામ ચાલે છે. ધાનુની પાછળ પાછળ જંગલમાં ફરતી ડોરોથી ત્યારે જ આગળ જઈ શકે જ્યારે ધાનુ કહે કે 'નો પરોબલેમ' અને જો એક કહે કે 'પરોબલેમ', તો ડોરોથી એક ડગલું આગળ ન ભરી શકે. [પા. નં. ૫૪-૫૯]

બીટ ગાર્ડ મુસ્તફાના ઘરે એક નાના ઓરડામાં નાયક રહે છે. કડેલીનેસમાં મેળામાં ભાગ લેવા માલધારીઓ ભેગા થવાના છે. મુસ્તફા નાયકને કડેલીનેસ સુધી પહોંચાડે છે. ગીરમાં

કુંવાડિયાનો છોડ ઊગે તે અંગે ચિંતા કરી આઈમા માલધારીઓને ચેતવીને કહે છે કે ગીરમાં કુંવાડિયો ઊગે એ તો ગરાબ કહેવાય. કારણ કે કુંવાડિયો કોઈ બેર-પશુ ખાતાં નથી. ભગવાન રૂઠે તો જ ગીરમાં કુંવાડિયો ઊગે.

સાસણથી મેંદરડા રોડ પર આથમણી દિશાએ પાંચસો મીટર અંદર આવેલા જુસબ માલધારીના નેસમાં નાયક જાય છે. ત્યાં આઈમા અને સાંસાઈ પણ બેઠેલાં છે. જુસબના સગાં મામુર અને પરવીન મુંબઈથી મળવા આવ્યાં છે. તેઓ માને છે કે રેશ્મા અને જુસબ કોંમથી અલગ થઈ ગયા છે. તેઓ માને છે કે જુસબ અને રેશ્માએ ગીર છોડીને મુંબઈ આવતાં રહેવું જોઈએ, કેમ કે ગીરમાં પોતાની જાતનું કોણ છે ? અહીં ભીડના સમયમાં કોને બોલાવશે ? જ્યારે મામુર કહે છે કે, જવા દો એમને. એ કશું સમજવાના નથી. શા માટે આપણે મગજ ખરાબ કરવું ? ત્યારે સાંસાઈ ગુસ્સે થઈને કહે છે કે, મેંદરડા કે કેશોદ સુધીમાં ગમે તે વેપારી પાસે જુસબ માલધારીના નામે પાંચ-દસ હજાર રૂપિયા ઉધાર માંગો તો મળે રહેશે. મુંબઈમાં પોતાના પડોશી પાસે પાંચ રૂપિયાની પણ ઉધારી રાખી શકાશે ? અહીં કોઈ નોખું નથી પડી ગયું, નોખા પડી ગયા હોવ તો તમે છો. આ પ્રમાણ છે ગીરવાસીઓના ભાઈચારાનું !

વસંત ઋતુ પૂરી થઈ ગઈ છે. તાપ અને ઉકળાટ વધી ગયા છે. ગીરમાં સરળતાથી ફરી શકાય એ માટે નાયક તલાલાથી જૂની મોટર સાઈકલ ખરીદે છે. ચિત્રો દોરવા એ ગીરના ઊંડાણના જંગલમાં ફરે છે. સાંસાઈની મદદથી હિરણના કિનારાથી થોડેક દૂર. જાંબુના ઝાડ નીચે બેઠેલી રમજાનાનું ચિત્ર દોરે છે. હિરણ નદીના રેલવે પુલ પર બેસીને ચિત્રો દોરતા નાયકને ભરથરીના નામે ઓળખાતો માલધારી છોકરો – વિક્રમ – કાસિયાનેસ રેલવે સ્ટેશનની આસપાસનાં ચિત્રો દોરવાનું સૂચવે છે. મુસ્તફા સિંહનો શિકાર થયાના સમાચાર લાવે છે, જે સાંભળી સાંસાઈ સવિશેષ બેચેન છે. તે માને છે કે રોડ બાંધી બાંધીને આખી ગીરને ખુલ્લી કરી મૂકી છે. ટ્રેપ ગોઠવનારને શોધી વળવા તે નાયકને સાથે રાખી દસેક દિવસ સુધી ગીર પંથકમાં ફરી વળે છે.

કાસિયાનેસનાં દોરેલાં ચિત્રોમાં વિક્રમને આકાશને આંબતું રૂખડાનું મોટું વૃક્ષ દેખાય છે. તે કહે છે કે, ‘કાં’ક હોય તો જ કાં’ક આવે.’ અને તે કહે છે કે, સાંસાઈના દાદાનો નેસ તેની નીચો હતો. તેની બાજુમાં કોઈક હરિબાપાએ મહાદેવની સ્થાપના કરાવેલી. નાયકને જાણવા મળે છે કે સાંસાઈનાં જેની સાથે લગ્ન થયેલાં તે ગઢવીથી તે અલગ થયેલી છે. રવિભા જણાવે છે કે સિંહનો શિકાર કરનારા પકડાઈ ગયા છે. કથાનાયક બથેશ્વર જવા નીકળે છે ત્યાં રસ્તામાં સાંસાઈ જોડાય છે. લાજોની પિયરથી લાવેલી લાલ રંગની ગાય – ગિરવાણ્યને કમલેશ્વર કેમ પાસેના વૉકળામાંથી સિંહણો ઉપાડી ગયાનો પ્રસંગ સાંસાઈ વર્ણવે છે. લાજો સિંહણોને ઉદેશીને કહે છે કે, ‘ઘરની દીકરી જેવી ગાયનું દાન તમને દીધું સે. તમારાં ને તમારાં બસોળિયાનાં પેટ ઠરે. બીજું તો તમનેય

હું કંવ !' [પૃ. ૧૩૯] લાજો ગાય માટે વન વિભાગ પાસેથી વળતર નથી મેળવતી.

મધ્ય પ્રદેશથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓ માટેના બથેશ્વર કેમ્પની નજીક રાતે નાયક સાંસાઈ સાથે ફરે છે. કેમ્પમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ તથા અધિકારીઓ સાથેની ચર્ચામાં એક મુદ્દો બહાર આવે છે. સૌરાષ્ટ્રની પ્રજામાં માંસાહારનું ચલણ ઓછું છે, તેથી સિંહનો ખોરાક માણસ ખાઈ જાય તેવું ગીરમાં બનતું નથી. પરંતુ જ્યાં વાઘ રહે છે ત્યાં તેના ખોરાકમાં માણસો ભાગ પડાવે છે. તેથી વાઘ અને માણસને પરસ્પર એકબીજા માટે શંકા રહે છે. આસપાસના લોકોને ગીરમાં રસ ઓછો થતો જાય છે અને સિંહમાં વધુ ટુરિઝમ સ્થાનિક લોકોને આવક કરાવી છે. ક્યારેક ગીર તો ક્યારેક સિંહના ભોગે. ગીરમાં વધતાં જતાં મંદિરો માટે સાંસાઈ માને છે કે થાનક એટલે એટલો, ત્યાં ઉતારા ન હોય. સાંસાઈને કોઈ પણ પ્રવાસી મંદિર-ધર્મશાળામાં રાત રોકાઈને ગીરને વણસાડે-બગાડે એ બિલકુલ પસંદ નથી.

દક્ષિણ ગુજરાતના ફોરેસ્ટ ઓફિસરની સાથે આવેલા તેમના મિત્ર કિરણ અને તેમની પત્ની ગીરમાં પોતાની ગાડી લઈને જાય છે. કમલેશ્વર ડેમ પાસે સિંહના ડૂકવાનો અવાજ સાંભળી ડાક બંગલા પાસે સંવનન કરી રહેલા સિંહ અને સિંહણ પાસે પહોંચી જાય છે. સાંજના સમયે સિંહ-સિંહણના ફોટા લેવા માટે ઘેલા બનેલા કિરણ ફ્લેશનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રણયક્રીડામાં ખલેલ પડવાને કારણે સિંહ કિરણ પર હુમલો કરે છે. કિરણને બચાવવા માટે ધાનુ લાકડી લઈને વચ્ચે પડે છે. સિંહ ધાનુના ખભા પર બચકું ભરે છે અને તેને પાડીને તેની પર બેસી જાય છે. મુસ્તફા સિંહણને ભગાડે છે અને તેની પાછળ સિંહ ધાનુને મૂકીને સિંહણની પાછળ જતો રહે છે. આ બાજુ કિરણ અને બીજા અધિકારીઓ તો ગાડીમાં બેસીને ભાગી જાય છે.

લોહીલુહાણ ધાનુને બચાવવા માટે કર્ત્તેલ ટાવર પાસેથી જીપ લઈને મુસ્તફા આવે છે. જૂનાગઢ ખાતે રાત્રે ધાનુને લોહી ચઢાવવામાં આવે છે અને તે બચી જાય છે. નાયક જ્યારે બીજા દિવસે ધાનુને સાંત્વન આપવા માટે વાત કરે છે ત્યારે ધાનુ કહે છે કે, 'આવા વખતે તો ઋષિ-મુનિઓ પણ શ્રાપ આપી દેતા, જ્યારે આ તો જનાવર છે. હાવજનો મને મારી નાંખવાનો વસાર જ ન હતો. મારી પાસે બેસી ગયેલા સિંહે ધાર્યું હોત મને મારી જ નાંખ્યો હોત. હાવજ જેવું ખાનદાન જનાવર જડે નૈ !' ધાનુની ખબર કાઢવા લોકો આવે છે ત્યારે જંગલ ખાતાના અધિકારી તેમજ પોતાને બચાવનાર ધાનુની મદદ કરવાને બદલે કિરણ તેને મૂકીને ભાગી ગયા હતા, તે જાણીને ધાનુની મા - રતનબા કહે છે કે, 'જીને જી પરમાણ.' જેને ભાગે જે આવ્યું તેને જે સૂચ્યું તે કર્યું ! [પૃ. ૧૬૭]

આઈમાનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન અમદાવાદમાં ગોઠવાયું છે. તેઓ દર્શકોને સારી રીતે સમજાવે છે પણ ઓચિંતા ગીર જવાની રથ લઈ બેસે છે. તેમને લેવા માટે નાયક અમદાવાદ આવી પહોંચે છે, પણ તે પહેલાં તો આઈમા જતાં રહ્યાં હોય છે. દર્શકો સાથે તેમની થયેલી વાત - મુલાકાતની વિડિયો જોઈ નાયક પ્રસન્ન થાય છે. એક મુલાકાતી પૂછે છે કે જંગલમાં કેવી રીતે રહી શકાય ? કોઈ પણ સગવડો વગર, સિંહ-દીપડા વચ્ચે. જ્યાં જીવની જ સલામતી

ન હોય, ત્યાં રહીને શું કરવાનું ? તેના જવાબમાં આઈ જણાવે છે કે, ‘જ્યાં રહીએ ત્યાં મોજથી જ રહેવું. જ્યાં માણસનું ઘર ત્યાં જ તેની મોજ. પાકા ઘરમાં રહેવાથી કોઈ માણસ અમર નથી થવાનો. રોડ પર મોટર, ખટારા અને ફટફટિયાં જેટલાંને મારી નાંખે છે, તેટલાંને સિંહ-દીપડા કે નાગ-વીંછીવે મારી નાંખ્યાં હોય તેવું સાંભળ્યું નથી. રોજ છાપામાં વાંચીએ છીએ કે અમથું ઝઘડીને ઘણાં માણસો મરે છે. તોય અહીંયાં કોઈનેય પૃથ્વીને ખમ્મા કહેવાની નવરાશ નથી.’

ચિત્રોના વેચાણનો હિસાબ મેળવી, અમદાવાદથી સાસણ પાછા ફરેલા નાયકને ખબર મળે છે બેજવાબદાર ડ્રાઇવરના વર્તનની. સાસણ પાસેના રાત્રે પુલ પર ચાલતો આવતો સિંહને જોઈને ડ્રાઇવર ગાડીની લાઇટ બંધ કરવાને બદલે વધારે છે. સામેથી આવતા વાહનની લાઇટોના અજવાળાથી અંજાઈને શાફૂલ પુલની પાળી કૂદીને સિંહ નીચે હિરણ નદીમાં પડે છે અને તેનું માથું ફાટી જાય છે. સિંહની શબયાત્રાના દિવસે આખું સાસણ શોકમાં બંધ પાળે છે.

જે પર્વતના ચિત્રમાં વિક્રમને રૂખડો દેખાયો હતો તે સ્થળે – મહાદેવના રૂખડાવાળા ડુંગરે નાયક, વિક્રમ અને ભગતની સાથે જાય છે. ભગત જણાવે છે કે સાંસાઈના પૂર્વજ રવા આતા આંધળા હતા અને તેમનો નેસ રૂખડાના વિશાળ વૃક્ષની નીચે હતો. રવા આતા કોઈક ઉદાસીનવાળા ગુરુના ચેલા થયા હતા. ગોર મહારાજ અને સમાજના લોકો તેમને લગ્ન કરવા માટે આગ્રહ કરે છે પણ પોતે અંધ હોવાથી તેમને કોઈ સ્ત્રીનો ભવ બગડે તેથી પરણવામાં રસ ન હતો. તે વખતે ગીરમાં માત્ર પંદર-વીસ સિંહ બાકી રહી ગયેલા હતા. નવાબ અને અંગ્રેજો દ્વારા સિંહના શિકારનો દોર ચાલુ હતો. તેથી તેમનો શિકાર કરવામાં ના આવે તે અંગેની વાત અંગ્રેજસાહેબને કરવા માટે પોતાની માની આજ્ઞા લઈને જાતે ચાલીને જૂનાગઢ ગયેલા. રૂખડાના મહાવૃક્ષ તળે મહાદેવનું લિંગ, નેસ, દીકરાના ભાતાના ડબામાં ઢેબરાં મૂકતી મા, જૂનાગઢ ચાલતા જતા રવા આતા વગેરે વાતોને ચિત્ર સ્વરૂપે નાયક ઝીલે છે. આઈમાનાં ચિત્રોના અમદાવાદમાં થયેલા વેચાણની રકમ આપવા માટે તેમના નેસ પર જાય છે.

આઈમાના દીકરા દાનાભાઈને ઘરમાં દીપડા સાથે ઝપાઝપી થતાં તે ઘાયલ થાય છે, પણ આઈમા તેને વનસ્પતિના લેપ લગાડી મટાડે છે. આઈમાના નેસમાં યુવાન ગઢવી તેમને મળવા આવે છે. સાંસાઈ જેનાથી છૂટી થઈ છે તે ગઢવીનો વેપાર છે ગાયની ખરીદી કરી જે માલધારી કે ખેડૂતને જરૂર હોય તેને વેચવાનો. આ ગઢવીએ કસાઈ પાસેથી છ-સાત ગાય ખરીદીને, ગીરમાં છૂટી મૂકી હતી – સિંહના શિકાર માટે. આ માટે તેણે વન વિભાગ પાસેથી વળતર પણ મેળવ્યું હતું. આ જાણીને નારાજ થયેલી સાંસાઈ ગઢવી પાસે વચન માગે છે કે તે આખું ક્યારેય નહીં કરે. તેના જવાબમાં ગઢવી કહે છે કે જો ખરીદી કરેલી ગાય નબળી નીકળે તો તે પોતાના પૈસા કેવી રીતે ડૂબવા દે ? આ સાંભળીને ગુસ્સે

થયેલી સાંસાઈ ગઢવીથી અલગ થઈ ગઈ હતી.

નાયકે રૂપડાવાળા મહાદેવ પાસે બેસીને દોરેલાં ચિત્રોને આઈમા જુએ છે. રવા આતા વિશે દોરેલાં ચિત્રો જોઈને આઈમા પોતે કાપડ પર દોરેલાં ચિત્રો નાયકને બતાવે છે. રવા આતા વૃદ્ધ થઈ ગયેલા હતા ત્યારે આઈમાએ તેમને જોયા હતા. પોતાની સાસુ પાસેથી રવા આતાની વાતો સાંભળીને તેમણે ચિત્રો દોર્યાં હતાં અને તેમની વાત રસાળ ચારણી શૈલીમાં માંડે છે. કાચબાની પીઠ પર બેઠેલા નાગની ફેણ પર પૃથ્વી ટેકાયેલી છે. કાચબો ખમી શકાય ત્યાં પૃથ્વીનો ભાર ખમી ખાય છે. પણ ભાર ન ખમી શકાય ત્યારે તે અને નાગ પૃથ્વીને કહી દે કે, ‘માડી, હવે ભાર નથી ખમાતો. આનો તું કાં’ક નિવેડો લાવ.’ પછી ધરતી ધા નાખે અને કો’કનું કો’ક પ્રગટ થાય. જે પૃથ્વીનું દુઃખ દૂર કરે. રવા આતાએ અંગ્રેજ સાહેબને જણાવેલું કે, ‘ગીરમાં સાવજનાં પૂંછડાં છે તો અમે છીએ. જ્યારે સિંહ નહીં હોય ત્યારે અમે પણ નહીં હોઈએ. પંદર-વીસ સિંહ બાકી છે અને તેટલાંયનો બંધૂકથી શિકાર કરી નાંખશો એટલે ગીરમાં આવવા જેવું કાંચ બાકી નહીં રહે.’ સમજી ગયેલા અંગ્રેજસાહેબની સલાહની માનીએ નવાબે ગીરમાં સિંહના શિકાર પર પ્રતિબંધ મૂક્યો અને સિંહની વસ્તીગણતરી કરાવી.

અધોડિયે પહોંચી નાયક રવા આતા વિશે સાંભળેલી વાતોને આધારે ચિત્રો દોરવા બેસે છે. આતાએ ગોરને આપેલા વચન મુજબ દીકરા-દીકરીનાં લગ્ન કરાવવાનાં છે અને નાતને પહેરામણી પણ કરાવવાની છે. બીલેશ્વર આવેલા જૂનાગઢના દીવાન આતાને બોલાવીને પૂછે છે, ‘રવા, મારે તને ઇનામ આપવું જોઈએ. માંગ, મારાથી આપી શકાય તેવું કંઈક માંગી લે.’ પોતે અંધ હોવાને કારણે, અપરિણીત રહેવાના છે તેમ જણાવી, સાસણ પાસે આવેલી બે ટેકરી ઘંટલો અને ઘંટલી અંગે વાત કરીને, ઘંટલાનાં લગ્ન તેમણે કરાવવાં છે તે અંગેની વાત કરે છે. જો ઘંટલો દીકરા તરીકે મળે તો જ તેનાં લગ્ન પોતે કરાવી શકે. આતા કહે છે કે ‘ઘંટલો મને દત્તક આપો. ઘંટલાને ખોળે લઉં તોપણ એને કન્યા કોણ આપશે ? કન્યાદાન કોણ દેશે ? નાતના વ્યવહારમાં ક્યાંક ગયા હોઈએ અને જમ્યા પણ હોઈએ. આ બધાનું દેવું ભરી દેવું છે. માટે ઘંટલીને તમે દત્તક લો.’ દીવાન ઘંટલીને દત્તક લે છે, વ્યવહાર માટેનો ખર્ચ ભોગવે છે. જ્યારે નાતના લોકોને જમાડવાનો ખર્ચ રવા આતા ભોગવે છે. આ પ્રસંગોને કલ્પીને નાયક ચિત્રોમાં ઝીલે છે.

આઈમાના નામનું હવનમાં ઘી ચઢાવવાનું હોઈ વિક્રમ નાયકને લઈને પ્રાચી મુકામે પહોંચીને ઝીણાદાદાને મળે છે. યજમાનોના નામ-કુળની પોથીઓ વાંચીને તેઓ જણાવે છે કે રૂપડા મહાદેવની સ્થાપના કથાનાયકના દાદાના દાદા – હરિબાપાએ કરાવેલી. નાયકના દેરેલાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન રાજકોટની કોલેજમાં ઓવરહેડ પ્રોજેક્ટરની મદદથી ગોઠવાય છે.

ગીરમાં થયેલા અનુભવને અને જાગેલી સમજને આધારે નાયક ધારણા બાંધે છે કે,

જીવન જ પૃથ્વીનું તત્ત્વસ્વરૂપ હોઈ શકે. અગ્નિ, આકાશ, જળ, વાયુને ધારણ કરીને સ્વયં પૃથ્વી જ બધાં પ્રગટ સ્વરૂપને પામે છે. તેમણે દોરેલાં ચિત્રોને પૃથ્વીના પર્યાય તરીકે માની શકાય. નાયકના મત મુજબ આ માત્ર એમની ધારણા જ છે, સમજ નથી. જે લોકોની મદદથી નાયકે ચિત્રો દોર્યાં છે તેમની સમજને નાયક હજુ સુધી સંપૂર્ણ રીતે ઓળખી શક્યા નથી. તેમણે દોરેલાં ચિત્રો પણ ગીરનાં જ છે. માટે તેઓ તેને ગીરની બહાર લઈ જવાનું પસંદ નહીં કરે.

જે સજ્જન ચિત્રો ખરીદવાના હતા તે પણ નાયકની વાતથી પ્રભાવિત થાય છે અને સંમતિ આપે છે. જેણે નાયકને કામ સોંપ્યું હતું, તે મિતા નાયકના હાથમાં કવર આપીને પૂછે છે, ‘બીજે ક્યાંયનું કામ મળે તો કરીશ તો ખરો ને ?’ ત્યારે નાયક કહે છે કે, ‘ગીર મને બીજે જવાની રજા આપશે તો.’ ત્યારે મિતા હસીને કહે છે. ‘ખમા ગીરને !’ નવલકથાની શરૂઆત અને અંત આ જ વાક્યથી થાય છે. શરૂઆતમાં આઈમા બોલે છે અને અંતમાં મિતા. સમગ્ર રીતે આ નવલકથાનું કેન્દ્રસ્થાન ગીર છે જે આ રીતે વ્યક્ત થાય છે.

કથાનું ફલક અને રજૂઆત

શરૂઆતનાં પ્રકરણો વાચકને ખુશ કરી દે તે રીતે ખીલેલાં છે. જંગલ, તેનું પર્યાવરણ, તેમાં રહેતાં લોકોનું જીવન, તેમનો સમાજ અને તેમનાં રીતરિવાજ, લોકોનું પ્રાણીઓ સાથેનું સહજીવન, જંગલની અંદર તેમજ દરિયાકાંઠે રહેતાં કેટલાંક લોકોની લાલચ તથા બહારથી આવતા પ્રવાસીઓની લાલસા તેમજ વાસના વગેરે અંગે ગુજરાતી સાહિત્યમાં પૂર્વે આટલું ઉત્કૃષ્ટ રીતે લખાયું નથી. ‘સમુદ્રાન્તિકે’માં જે પ્રકારે શરૂઆત થાય છે તેવી જ રીતે અહીં પ્રારંભ થાય છે. જે વાચકને સહજ રીતે આકર્ષે પણ છે. પોતાની વાતની શરૂઆત કરવાની લેખકની આ એક ખાસિયત કહી શકાય.

પાત્રો

અભણ કહેવાતાં પાત્રો પાસે સાવ અજાણ્યા માણસોને આવકારતું વિશાળ હૃદય છે તો સાથોસાથ ક્યારેક વાગે એવા સ્વમાનની મૂઠી છે. તેઓ પર્યાવરણ માટે સભાન અને ચિંતિત છે. વિકટ સંજોગોમાં રહેવાની અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ સામે લડવાની તેમની તાકાત દેખાય છે; જેમ કે સાંસાઈ કુંવાડિયાનો છોડ બતાવે છે, ધાનુ કહે છે કે તે ગીરનો છોકરો છે અને તેણે પહેલાં ગીરને સાચવવાની. અહીં કોમી એકતા અને સંવાદિતા સહજ રીતે ઊભાવેલી છે. આઈમા, સાંસાઈ, ધાનુ, મુસ્તફા, વિક્રમ, રવા આતા, રતનબા એ સહુ પાત્રો આપણી સમક્ષ છવાઈ જાય છે.

અહીં પાત્રો પણ જંગલી પ્રાણીઓને માણસોની માફક ગણે છે. જેમ કે સિંહણો માટે એમ કહે કે, ‘એ બે જણીયું તો...’ સાવજના સ્થાન માટે સાંસાઈ કહે છે કે, સાવજે ક્યાં રહેવું જોઈએ તે સાવજને જ નક્કી કરવા દો ને. [પૃ. ૧૫૨] ગીર જંગલમાં પહેલાં ક્યાંય મંદિર ન હતાં. મંદિર અને થાનક વચ્ચેનો ભેદ સમજતી સાંસાઈ કહે છે કે,

‘આ તો અલખના ઓટલા છે. ઘડી બે ઘડી બેસો એટલું બહુ છે. અહીં શ્રદ્ધાની જરૂરી છે. તેના માટે રાતવાસો કરવાની જરૂરી નથી. જેને પણ આવવું હોય તો ચાલીને આવી, ભલેને પછી જંગલમાં વીસ-પચીસ કિ.મી. ચાલવું પડે.’ [પૃ., ૧૫૪] કથાના અંતે નાયક ગીરમાં પોતે દોરેલાં ચિત્રો વેચવા માટે તૈયાર નથી કારણ કે એ ગીરની નીપજ છે. આમ, તે સાચા અર્થમાં ગીરવાસી બને છે.

કથારસ

પાછળનાં પ્રકરણોમાં વધારે પડતા પ્રસંગો આવતા જાય છે અને કથારસ ઢીલો પડે છે. પ્રસંગો પછી પાત્રોનાં વ્યક્તિત્વ તેમજ તેમની ખૂબીઓને દર્શાવવા માટે વારંવાર નાયકના (લેખક) મુખેથી અનુકથન, સંવાદો કે લખાણ આવે છે. આ જરૂરી છે ? સામાન્ય રીતે તો પ્રસંગો, તેમાં આવતાં પાત્રો અને તેમની વર્તણૂકને આધારે જ વાચક સમક્ષ પાત્રોની ખૂબી કે ખામીઓ તરી આવતી હોય છે. તે માટે લેખકે પોતાના તરફથી કશું ઉમેરવાનું હોતું નથી. એમ થતાં પુનરાવર્તનોને લીધે રસભંગ થવાય છે.

નાયકનો વિકાસ

વ્યવસાયના ભાગ તરીકે નાયકને પૃથ્વીનાં વિવિધ તત્ત્વોનાં ચિત્રો દોરવાનું કામ મળે છે અને તેના ભાગ તરીકે ગીરના વિવિધ સ્થળે જઈ, સ્થાનિક લોકો સાથે તે હળીમળી જાય છે. ગીર, તેનું પર્યાવરણ અને વન્ય જીવન, તેનાં ઘટકો, ગીર અને તેમાં રહેતા લોકોના પ્રશ્નો, લોકોનું સમૂહજીવન વગેરેની નજીક આવવાને કારણે ચિત્રો દોરવાનું કામ સ્વીકારનાર લેખક સાચા અર્થમાં ગીરના વસવાટી બની જાય છે. પોતે દોરેલાં ચિત્રો ગીરની નીપજ છે માટે તેને વેચવાની પણ ના પાડે છે.

બોલી અને સંવાદો

સ્થાનિક બોલીની અસર માટે લેખકે ‘સ’ અને ‘હ’ અક્ષરનો ખાસ જોડાક્ષર બનાવડાવ્યો છે, તે બાબત નોંધપાત્ર છે. ઘણી જગ્યાએ ભાષા કે બોલીમાં ક્યાંક ક્યાંક સાતત્ય નથી જળવાયું. કેટલાંક સ્થળે સ્થાનિક બોલીના શબ્દોના સ્થાને શહેરી બોલીના શબ્દો છે. સ્ત્રી પાત્રો ખાસ કરીને સાંસાઈ, રસ્તો બતાવતી છોકરી કે આઈમાની પૌત્રી લક્ષ્મી વગેરે નાયકને એકવચનમાં જ બોલાવે છે. ગીરમાં ખરેખર તેવું બને ખરું ? વળી, ગીરવાસી સૌ જાણે અજાણ્યા સાથે તોછડાઈથી બોલે છે – એવી છાપ પણ પડે છે. વિવિધ પાત્રોના મુખેથી બોલવામાં આવતા સંવાદો વાસ્તવિક અને જે તે પાત્રને સુસંગત લાગે છે. લેખકે પોતે ગીરમાં વસવાટ કર્યો છે. તેમની નિરીક્ષણ કરવાની આવડત, પ્રશ્નો અને સંદર્ભ સમજવાની શક્તિ અને મહેનતને કારણે અદ્ભુત સંવાદો રચાયા છે.

વર્ણન

સ્થળ, લોકો અને પ્રસંગોનું વર્ણન વાચક સમક્ષ દર્શ્ય ખડું કરી દે તે રીતે થયેલું

છે. લેખક પોતે ગીરમાં અનેક સ્થળે ફર્યા છે તથા લોકોને મળીને તેમની વચ્ચે રહીને લોકો અને તેમની આસપાસનો પરિવેશ સમજ્યા છે. તે તેમનામાં લખાણ અને વર્ણનમાં બરાબર ઝિલાયેલું લાગે છે. દષ્ટાંત સ્વરૂપે જોઈએ તો -

* પાના નં. ૭-૧૦ પર આઈમાના નેસ તરફ જતી વખતનું વર્ણન...

જેમ જેમ નેસ તરફ આગળ વધ્યો તેમ તેમ બાવળ દેખાતા બંધ થયા. હવે જાંબુ, કરંજ અને કેટલાંક સદાબહાર વૃક્ષોની હરિયાળી પટ્ટી શરૂ થઈ. કરમદાંની ઝાડીઓ આવી. આગળ જતાં તો વૃક્ષો અને વેલીઓ પારનું આકાશ પણ નાનું લાગવા માંડ્યું.

* પાના નં. ૧૭ પર સાંસાઈ અંગે તથા તેના ચાલવાની રીત...

ક્યારેક રણકી જતી ઝાંઝરીના તાલબદ્ધ રણકા સિવાય તેની ચાલ નીરવ હતી.

* પાના નં. ૧૯ પર વોંકળાના સામેના ઢોળાવ પર બેઠેલ બે સિંહણો...

સામે જ, વોંકળાના સામેના ઢોળાવ પર, રસ્તા વચ્ચે, માંડ દસેક મીટર જેટલે દૂર, ભૂખરી, ચમકતી, માંસલ દેહલતા, ચમકતી આંખો અને ભવ્ય અસ્તિત્વની સ્વામિની પૂંછડું લંબાવીને સૂતી હતી. સામે બીજી એક સિંહણ બેઠી હતી. તે બેઉની પાસે જ બે સિંહબાળ એક-બીજા ઉપર આળોટતાં જઈ રમતાં હતાં.

* પાના નં. ૨૯ પર ટેકરીઓ અને ઝાડનું વર્ણન...

ટેકરીઓને મથાળે સુકાતા પર્ણહીન સાગની આશા ટકાવી રાખવા પ્રકૃતિએ નીચે ખીણમાં રચેલો જાંબુ, કરંજ, પીલુ, કરમદાં અને વાંસની ઝાડીની લીલાશનો એક મનોહર પટ્ટો વોંકળા પર ઝળૂંબતો દૂર સુધી વહી જાય છે.

* પાના નં. ૩૩ પર ઘંટલો અને ઘંટલી ડુંગરનાં લગ્નની વાત...

ઘંટલો પયણે ઘંટલીને ને અણવર વાંહાઢેર

હીરણ, મેઘલ જાનડિયું ને ગયૂરમાં ઝાકમઝોળ

* બથેશ્વર કેમ્પ પર જતી વખતે, પૃ. ૪૨...

બથેશ્વર પહોંચવાની ઉતાવળ હતી છતાં નવું વૃક્ષ આવે ત્યાં ગોવાળ ઊભો રહીને તે છોકરીઓને કહેતો, ‘આ જોયું ?’

‘અમીં ક્યાંથી ભાળ્યું હોય ?’ બેઉ બાળા આંખો વિસ્તારીને પૂછી બેસતી. ‘અમીં રેવી સીવી ન્યાં કણે આવાં ઝાડવાં નો હોય. વડલા, પીપર હોય.’

* પાના નં. ૫૭ પર સિંહણ સાથે મોટી થયેલી સાંસાઈની વાતો...

‘ઈવડી ઈ રમજાના બસોળિયું હતી તે ઘડીથી સાંસાઈ ઈનીં હાર્યે રમતી.

રમજામા મા હામી બેઠી હોય ને સાંસાઈ રમજાના ઉપાડી લેય એમ રમી સે. કો’ને કે રમજાના સું કે ઈની મા સું. સાંસાઈ સિંહણયું હાર્યે મોટી થઈ.’

* પાના નં. ૮૦-૮૧ પર ‘આઈમાનાં ચિત્રો જોઈને તમે પમ્મર થઈ જાસો’ કહેનાર નાગલાની વાત. જે પમ્મરની સરખામણી ફરતા ભમરડાને સ્થિર થયેલો બતાવી તે

સ્થિતિને સમાધિની સ્થિતિ જણાવે છે.

* પાના નં. ૧૪૩ પર મોડી રાતે વરસાદ પછીના આકાશ અને કેડી પર પડતા તેના પ્રકાશ તથા સાંસાઈની ઝાંઝરીના રણકારની વાત...

મેં ટોચે બંધ કરી. મારી નજર આકાશ તરફ ગઈ. કાલના વરસાદી ઝાપટાથી ધોવાયેલું આકાશ તેના અમાપ વેરાયેલા રત્નભંડારના ઝળહળાટથી અમારી કેડીમાં ઝાંખો ઉજાસ પાથરતું હતું.

કેડી પર મારી પાછળ ચાલી આવતી સાંસાઈનાં પગલાં, તેની ઝાંઝરીનો રણકાર, દૂર તાપણી પાસે બેઠેલા લોકોનો ધીરે ધીરે ઓછો થતો જતો અવાજ. ધાતરડીના ઝરણાનો મંદ સ્વ...

મેં પૂરી સતર્કતાથી અનુભવ્યું કે ગીર કોઈ અજ્ઞાત વૈભવશાળી લયમાં સ્પંદિત થાય છે.

* પાના નં. ૧૫૨ પર સિંહે ક્યાં રહેવું જોઈએ તે સિંહને જ નક્કી કરવાનું જણાવતી સાંસાઈના સંવાદો...

‘હાવજે ક્યાં રેવું ને ક્યાં નંઈ ઈ આપડે નકી કરીયે કે હાવજ કરે ?’

પાના નં. ૧૬૭ પર સિંહના હુમલાથી કિરણને બચાવવા જતાં ઘાયલ થયેલા પોતાના દીકરા ધાનુને મૂકી ભાગી જનારા અધિકારીઓ માટે ‘જીંને જી પરમાણ’ કહી પોતાનો ખુલાસો ધાનુની મા રતનબાની વાત તથા પાના નં. ૧૮૯ પર આઈમા નેસમાં મોડી સાંજે તથા રાત્રે ચિત્રો દોરતી વખતે જંગલના વાતાવરણનું વર્ણન વગેરે અસરકારક રીતે થયેલું છે.

કેટલાક પ્રશ્નો

નાયક રાજકોટ જઈ, કાર્તિક-મિતાને મળી, જૂનાગઢ થઈને ધારી જઈ, લીલાપાણી નેસમાં જાય છે. ત્યાં ખાસ કામ કર્યા વિના જ સાસણ આવવા માટે નીકળે છે. સાસણ તો જૂનાગઢથી સીધા જ જઈ શકાયું હોત. શું પ્રયોજન માત્ર આઈમાને મળવાનું જ હતું ?

બીટ ગાર્ડ મુસ્તફા સાસણ રહે છે. બીટ ગાર્ડને સામાન્ય રીતે પાંચ-દસ ચો.કિ.મી.ના વિસ્તારમાં ધ્યાન રાખવાનું હોય. મુસ્તફા ગીરના અનેક વિસ્તારમાં ફરતો જોવા મળે છે.

પુસ્તકમાં અનેક પાનાં પર સાંસાઈના દાદા અથવા કોઈ પૂર્વજ દાદા રવા આતાનો ઉલ્લેખ આવે છે. પાના નં. ૧૩૧, ૨૨૦, ૨૩૦, ૨૪૭ પૂર્વજ, ૨૪૮, ૨૬૬. સાંસાઈના અંધ દાદા રવા આતા પરણ્યા ન હતા તો આ સંબંધ કેવી રીતે થયો ? કે રવા આતા સાંસાઈના દૂરના દાદા હતા ? આ અંગે કોઈ સ્પષ્ટતા નથી. સાંસાઈ કાયમી સ્થાયી રીતે કઈ જગ્યાએ રહે છે તે પણ નથી જણાવવામાં આવ્યું. લેખકે તેને ગીરમાં અલગ અલગ સ્થળે ફરતી, લોકોને મળતી, લોકોને મદદરૂપ થતી તથા ગીરના પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે સતત સંઘર્ષ કરતી – રવા આતાની

સાચી વારસદાર તરીકે દર્શાવી છે.

તારણ

વિશાળ ફલક ધરાવતા જટિલ વિષયને ઊંડાણથી સમજી, નિષ્ઠાથી વળગી રહીને, વિવિધ પાત્રોની મદદથી રજૂ કરી, સાચી નિસ્ખત દર્શાવીને લખવામાં આવેલી આ નવલકથા ગુજરાતી સાહિત્ય માટે સીમાચિહ્ન કહી શકાય. ગીર જંગલ અને ઘેડ દરિયાવિસ્તારનું પર્યાવરણ અને તેમાં રહેતા માણસોનાં વર્તમાન સમાજજીવન, સામાન્ય માણસોની ખુમારી અને સ્વમાન, તેમની સામે રહેલા પડકારો, તથા વ્યક્તિગત મથામણોને નવલકથાના સ્વરૂપે રજૂ કરવા માટે ભાવકે તેમનું ઋણ સ્વીકારવું જ રહ્યું.

‘ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ’ : વેદનાજન્ય માધુરીયુક્ત

પ્રકૃતિ ને પ્રવાસનું આનંદપર્વ | ગુણવંત વ્યાસ

[ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ (નિબંધસંગ્રહ) : મણિલાલ હ. પટેલ, પ્ર.આ. ૨૦૧૦, લજ્જા પબ્લિ., વલ્લભવિદ્યાનગર, ડિમાઈ, પૃ. ૧૮૦, કિં. રૂ. ૧૫૦/-]

વતનનું, કુળનું પાણી મિજાજમાં પ્રગટે,
હૃદયના ભાવ જે રીતે અવાજમાં પ્રગટે.

શ્રી મણિલાલ હ. પટેલના બારમા નિબંધસંગ્રહ ‘ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ’માંથી પસાર થતાં શ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટનો ઉપર્યુક્ત શેઅર સહસ્રા યાદ આવે. શ્રી રમેશ પારેખના ગીતની જાણીતી પંક્તિના શબ્દોને શીર્ષક તરીકે પસંદ કરતા નિબંધકારના ત્રીસ નિબંધો મુખ્યત્વે પ્રકૃતિ અને પ્રવાસને કેન્દ્રિત કરે છે. કેટલાક અંગત કહી શકાય તેવા, સ્વચ્છવનને સ્પર્શતા પાંચેક નિબંધોની ચાલ જરા જુદી – આત્મકથાત્મક છે. પરંતુ અન્ય, જાણીતા મણિલાલની જાણીતી કલમનો થોડો જુદો જાદુ પાથરે છે. આ નિબંધોની રચનાસાલ (મોટેભાગે તારીખવાર સાથે) ને સ્થળનિર્દેશ (જે હવે જરૂરી પણ જણાય) લેખકે આપ્યાં છે. એ મુજબ મુખ્યત્વે ૨૦૦૮થી ૨૦૧૦માં લખાયેલા આ નિબંધો મોટેભાગે વલ્લભવિદ્યાનગર અને મોટા પાલ્લાની, તો કેટલાક આબૂ મોડાસા, વલસાડ, સાપુતારા જેવાં સ્થળોની તળભૂમિ પર લખાયેલા છે.

સંગ્રહનો, લવ એટ ફર્સ્ટ સાઈટ કહી શકાય તેવો વિશેષ તેનાં શીર્ષકો, મુખપૃષ્ઠ ને લે-આઉટ છે. ‘બસ, ટહુકા સાંભળું છું’, ‘ફૂંપણ ફૂટે તે મારી વેદના’, ‘ચકલી તો મારી લાગણીનું નામ છે’, ‘ઉદાસ પાવાગઢ અને હું’ આદિ શીર્ષકો સીધો જ વિષયપ્રવેશ કરાવતાં, લેખકના પ્રકૃતિ સાથેના અનુસંધાનને ચીંધી આપે છે, તો તેમની માનસિકતાને પણ વ્યક્ત કરે છે. આ પહેલાંના તેમના નિબંધસંગ્રહોમાં પ્રકૃતિ અને પક્ષીસૃષ્ટિ છે જ, તેમાંનું કેટલુંક અહીં પુનરાવર્તન પામતું પણ લાગે. પહેલો જ નિબંધ ‘બસ, ટહુકા સાંભળું છું’માં આવતું પક્ષીજગત મણિલાલના સમગ્ર સાહિત્યથી પરિચિત સુણને અપરિચિત નહીં જ લાગવાનું. તો, ‘કંસારો ગાય છે’, ‘ચકલી તો...’, ‘વિખૂટાં પડવાની સજા’, ‘જિન્દગી આપણી કસોટી કરે છે’ વગેરેના કેટલાક વિચારો, કેટલાક ગદ્યખંડો આ પૂર્વે અન્યત્ર ઉલ્લેખાઈ ચૂક્યાના પણ જણાવાના; ને છતાં, ગમે તેટલી ક્ષતિઓ શોધ્યા પછી પણ, ‘અરિ પણ ગાશે દિલથી’ જેવું તેમનું રૂપાળું, આફુંડું ગમે તેવું ગદ્ય અને પ્રકૃતિ સાથેની પ્રેમનેય અતિક્રમી જતી આત્મીયતા તેમને પોતાના કરવા લોભાવે છે. ‘વિચાર વાલીએ તોય ઊગી નીકળે એવી વેળા’ (૧૦૭)ને ‘ગંધવતી ઋતુ’ (૧૦૪) લેખે પ્રમાણતા ગદ્યકાર ‘ફૂંપણ ફૂટે એ જ મારું

સત્ય ને એ જ મારો દેવ' (૧૧૨)માં માનવાવાળા છે. 'સવાર પહેલાંની સવાર' (૧૯), 'નજરથી નજરાનું માપ કાઢતો કંસારો' (૧૯) જોતા લેખક 'બપોર પહેલાની બપોર'ને પણ આગવી દ્રષ્ટિથી જોઈ શકે છે. ચૈત્રી સવાર કે અંધારી શારદીરાત્રિમાં પ્રકૃતિદર્શન કરતા કવિએ ગ્રીષ્મ અને હેમંતનાં તો વિવિધ રૂપો નીરખ્યાં જ છે, 'પંખીઓના ગાવાની ઋતુ' (૨૩)ને પણ માણી-પ્રમાણી છે. 'માટીમાંથી પ્રગટતો ધરતીના ઉમંગનો જાણે ફુવારો' (૧૦૨) હોય તેવો મહુડો કે અંધકારની ચૂંદડી પર વેલ-બુઢાની ભાત ભરતાં કંસારી-તમરાં (૧૧૩) આ પહેલાં આવી ચૂક્યા હોવા છતાં પણ અહીં આકર્ષે છે; તો, 'વિધવાના કપાળ જેવી અડવી ને બંગડી વિનાના સ્ત્રીના કાંડા જેવી સૂની સીમ' (૧૦૨) લેખકનું નિત્યનું આકર્ષણ હોવા છતાં નાવીન્ય જગાવે છે. 'પૃથ્વી પર પ્રકૃતિ મારું સુખ છે.' (૧૩૬) કહેતા નિબંધકારને 'કોઈ સાદ પાડે છે : ચાલ્યો આવ.' (૩૩) - ને લેખકને થાય છે : 'બસ, હવે કશું જ કરવું નથી - આ પ્રકૃતિ સાથે પ્રકૃતિમય અશેષ થઈ જવું છે.' (૬૧) કદાચ આથી જ, 'બસ, કશું પણ નહીં કરવાના દિવસો આવ્યા છે.' (૧૦૧)નો મિજાજ પ્રગટાવતા લેખક 'હવે મારે ટહુકા સાંભળવા સિવાય કશું કરવાનું નથી.' (૭)નો નિજાનંદ નિર્દેશ છે. લેખકને મન આ જ 'મોટું આનંદપર્વ' (૭) છે. તેના પરિણામે જ, નિબંધના ઉત્તમાંશ કહી શકાય તેવા ગદ્યાખંડો અવતર્યા છે. તેમાંના કેટલાક જુઓ :

'પાછાં વળતાં ઝરણાંને રમતાં જોઉં છું... ઘડીકમાં વાદળ વરસે છે તો ઘડીકમાં વળી તડકો ! આખો પાવાગઢ જીવતોજાગતો અનુભવું છું. કણકણમાં પ્રાણ છે તે તૃણતૃણ થઈને ડોલે છે... વૃક્ષો, વેલીઓ, કૂંપળ-પાંદડાં બધું નીતરે છે... જીવતર જાણે ધોવાતું ને અજવાળાતું જાય છે... માથા પરનું આકાશ અત્યંત નીલનીલ ઝળહળે છે... ને પેલાં ઝરણાંને, બાળક માની ગોદમાં પડતું મૂકે એમ, કંદરાઓમાં ઝંપલાવતાં જોઈ રહું છું... મનેય થાય છે કે ઊતરી જાઉં આ ઊંડેરી ખીણોમાં... ઓઢી લઉં આદિમતા ને ખોવાઈ જાઉં... પાવાગઢમાં !' (૪૦)

'પલળી પલળીને પ્હાડો જ નહિ, આ ભેંસોના ધણ જેમ બેઠેલા પથ્થરોય પોચા પોચા પમાય છે. પેલી ભેખડો પરની મેઘવર્ણી શલ્યાઓ હાથીનાં ગંડરથળોની જેમ દૂઝી રહી છે. હમણાં જ હાથીઓ સૂંઢ વીંઝતા તોફાને ચડશે - એવી ભીતિ લાગે છે. 'મેઘમેદૂર' વેળામાં રઘવાયો પવન વૃક્ષવૃક્ષે પોતાનું ઘમંડ દાખવતો ફરે છે... અર્બૂદ ગિરિમાળા ચંચળ થઈ ઊઠી છે. ઘટતા વધતા વરસાદના અવાજો કોઈ આદિમ સંગીતમાં લીન કરી દે છે. વળાંકે વળાંકે કંદરાઓમાં ખાબકતાં ઝરણાં આબૂને ઓગાળીને વહાવી દેશે એવી પણ આશંકા જાગે છે... આ કાળાંમેંશ વાદળો શૃંગો પર એવાં તો ઝળૂંબે છે કે હૈયામાં ફાળ પડે છે... નીચેની લીલી વનરાજીય હવે તો ઘનશ્યામતા ધારી રહી છે. આ બેઉની વચ્ચે બચેલું આછું અજવાળું... એમાં ઊડતી ફૂહારો ને એમાં એકાકાર અમે જાણે આદિલોકમાં વિહરી રહ્યા છીએ !' (૪૬)

'વડને પાંદડે પાંદડે ચમકતું ચીકટું અજવાળું... આંબાઓ પુનઃ કૃત્યા છે - કથ્યાઈ ચામર શાં કૂંપળ સમ્પુટો ધ્યાન ખસેડવા દેતાં નથી. ને આ ફૂલફળની સૂક્કી ને ઝીણેરી જાળીઓ હલાવતી સાગની સૂક્કીખંજ લાગતી ડાળીઓ ઉપર, વછેરાના કાન જેવાં પાંદડાં ઊગી આવ્યાં

છે - હવે એ જેમ જેમ મોટાં થશે એમ જેઠ અને મેઘ બેઉં નજીક ને નજીક સંભળાશે... કેસૂડાં ઊલી ગયાં પછી પલાશ પાંદડે પાંદડે લીલાશનું આણું લઈને લચી પડેલા ભળાય છે... લીલીપીળી સીમમાં ભભૂતિયા બાવા જેવા ઊભેલા શીમળાની ડાળીઓ પર પણ હવે પાંદડીઓ રમવા માંડી છે... આ વખતનો આ વૈશાખ જ જુદો છે... જરાક વધારે મોહક અને વધુ વરણાગીઓ !' (૧૦૬)

‘પ્રવાસ તો મારામાં ગયા જન્મારાઓથી પડાવ નાખીને પડેલો છે.’ (૧૪૧) - એવું સ્વીકારતા લેખક ‘સકળ ભોમ ભમી વળવા ચાહે છે.’ (૬૭) - ને તેથી કેટલાક સારા પ્રવાસ-નિબંધો અહીં આપણને મળે છે. ખાસ તો, રાજસ્થાનના પ્રવાસે સંપડાવેલા બે નિબંધો ‘નહિ ભૂલાતું જેસલમેર’ અને ‘ધૂળમાં ઊડતો મેવાડ’, મધ્યપ્રદેશના પ્રવાસે પ્રાપ્ત થતો ‘માંડવગઢ હવે ક્યાં છે ?’ ને ઓરિસાની મુલાકાતે મળતો ‘કોણાર્ક’; જે તેમના અન્ય, આ પૂર્વના પ્રવાસનિબંધોથી વિશેષ આસ્વાદ્ય અને આત્મીય જણાય છે. ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક અને પ્રાકૃતિક પરિવેશ સાથે સહજતાથી જ જાતને જોડતા લેખકની કલમ અહીં કોળાઈ ઊઠી છે, તો એ સાથે આવતું આછું-ઓછું ચિંતન પણ તેનો વિશેષ બની રહે છે. જેમ કે, શહેનશાહોની એશોઆરામી સંદર્ભે તેઓ જાણે કે આપણને ચેતવે છે : ‘આવા અતિ-રાગથી જ સામ્રાજ્યો તૂટ્યાં છે... સાંપ્રત પેલા સમૃદ્ધ વ્યતીતનાં થોડાંક ખંડિત ચિહ્નો સાચવીને આપણને જાણે કે ચેતવે છે...’ (૫૮)

કલામાં જ દેવત્વ દેખતા લેખકનો દષ્ટિકોણ પણ જોવા જેવો છે :

‘કોણાર્કનું સૂર્યમંદિર જગવિખ્યાત છે. આજે તો એ ખંડિત અને ભગ્નાવશેષોની સ્થિતિમાં છે; તોય એની નોખી રચના કલા અને બેનમૂન શિલ્પોના અપૂર્વ સંયોગ માટે તાજમહેલથી એને આગળ મૂકનારા ઉત્તમ કળાવિવેચકો છે. રવીન્દ્રનાથે કહેલું કે પાષાણમાં કંડારાયેલી કોમળ કવિતાકલા આગળ માનવીનો શબ્દ કશી વિશાતમાં નથી ! પથ્થરમાં કોતરાયેલા માનવભાવોની આરતભરી આર્દ્રતા-મૃદુતા, પ્રસન્નતા અને દેહલાલિત્ય તથા માર્દવનું સૌન્દર્ય જોનાર એ કળાના જાદુ આગળ ગુણદોષનું પરીક્ષણ કરવા અસમર્થ બની જાય છે. માનવઅંગોના સૌન્દર્યને વર્ણવતો - પાષાણમાં કંડારતો આનાથી વધુ કલ્પનાવિહાર કે કળાવિહાર અશક્ય છે. અહીં એની પરાકાષ્ટા છે !’ (૮૨-૮૩)

‘ઉદાસ પાવાગઢ અને હું’, ‘અર્બૂદગિરિ : અલૌકિક અનુભૂતિ’, ‘અરવલ્લીની ઘાટીઓમાં’ કે ‘પંગારબારીના પાદરેથી’ નિબંધો ઉપર્યુક્ત પ્રવાસનિબંધોથી સ્હેજેય ઊતરતા નથી; ઊલટું, અહીં પ્રવાસ સાથે તદ્દાકાર થઈ ગયેલ પ્રકૃતિ-પર્વતોની રસગૂંથણી જ તેનાં ઉત્તમાંગો છે. કદાચ, આ સંગ્રહમાંથી સર્વોત્તમ એવા પાંચેક નિબંધો તારવવાના થાય તો હું આ સ્થાનિક પ્રવાસનિબંધોને પ્રથમ મૂકું, ને પછી તેમાં ઉમેરું ‘પાંદડે પાંદડે ઉત્સવ’, ‘વતનમાં વૈશાખ’, ‘અંધારું, ચાંદરણાં અને આગિયા’ની સાથે ‘આભલે ઊડ્યા કરું’ને પણ ! - જેમાં લેખકની ગદ્યશ્રીથી છલોછલ આહ્વાદકતા હિલ્લોળા લ્યે છે. આ આહ્વાદકતાનું

બીજું એક કારણ તેમાં વણાઈને આવતી લેખકની વેદના છે. ‘મને ગમતી પીડાનું ફૂલ આપજો : હું કરવતથી મુખ નહીં મોડું’ એવું એમના એક ગીતમાં ગાતા લેખક અહીં પણ નોંધે છે કે ‘દુઃખોથી આરક્ષિત વેદનાજન્ય માધુરી તે જ મારું સુખ.’ (૧૩૫) કે પછી ‘મારું સુખ તો આવું, પીડાઓની માધુરીનો પર્યાય.’ (૧૩૬) – ન માત્ર એમના આ જ નિબંધોમાં, ઉદાસીની આછી વાદળીઓ એમના સમગ્ર સંગ્રહમાં અત્રત્ર વેદના વરસાવતી, લેખકના જાણે કે સ્થાયીભાવ રૂપે દેખા દે છે. શીર્ષકો પણ તેમાંથી બાકાત નથી : ‘ઉદાસ પાવાગઢ અને હું’ કે ‘કૂંપણ ફૂટે તે મારી વેદના’ જેવાં શીર્ષકો રચતા લેખક વેદનામિશ્રિત ઉદાસી (૧૫), અંગત વિપદવેળાઓ (૧૫), ‘ઉદાસીનું દર્દ’ (૧૮, ‘એકાકી હોવાની વેદના’ (૨૦), ‘ચકલી મારી માલીપાની પીડા’ (૨૭), ‘ઉદાસીનો વાવટો’ (૩૮), ‘વેદનાની માધુરી’ (૪૫), ‘સૂનકારનો સાદ’ (૭૪), ‘ગઢની ખામોશી ને મનની ઉદાસી’ (૭૮), ‘વેઠ્યાની વિશિષ્ટ અનુભૂતિ’ (૧૧૫) વગેરે વગેરે શબ્દસમૂહો દ્વારા સતત કરુણગાન ગાતી વીણાનો તાર ઝણઝણતો રાખે છે. ‘એકલતા મારી નિયતિ છે’ (૧૦૨)નો આંતર્ભાવ ‘હું સોરાવ છું’ (૧૨૦)ના આંતર્નાદ સાથે પડઘાતો સમગ્ર સંગ્રહમાં ગુંજતો રહે છે. આખા સંગ્રહમાં, પ્રારંભથી અંત સુધી એક આછી, ઝીણી કણસ સતત સંભળાતી રહે છે. તેમાં કૌટુંબિક, પારિવારિક ને દામ્પત્યજીવનના કડવા-તૂરા-મોળા અનુભવોએ પણ ભાગ ભજવ્યો છે. અંતના કેટલાક નિબંધોમાંના અંગત અનુભવો નિબંધ ન બનતા હોવા છતાં ઉદાસી અને વેદનાસંદર્ભે જોવા-તપાસવા જેવા છે. તેમાં ક્યાંક પ્રગટી જતું આછરું ચિંતન પણ કેટલાક કડવા ઘૂંટ પછીથી લાઘ્યું હડાપણ છે.

એક સમયે ‘ગામ જવાની હઠ છોડી દે’વા તત્પર થયેલા લેખકને હવે લાગે છે કે ‘મને દૂર દૂરના મલકમાંથી કોઈ બોલાવતું હોય.’ (૧૨૦), ને અંતે હઠીલું મન ન જ માનતાં પાછા પોતાને ગામ આવે છે ત્યારે તેમને ‘લાગે છે કે મારા ખોળિયામાં જાણે પરત ફર્યો છું.’ (૧૧૫). ‘ઘર, ગામ, સીમ-વગડો જ્યારે બોલાવે છે ત્યારે મારો તો બેડો પાર થઈ જાય છે.’ (૧૧૪) એવું કહેતા લેખકે ‘વતનમાં વૈશાખ’, ‘અંધારું, ચાંદરણાં અને આગિયા’, ‘મન માનતું નથી’ ને ‘વિખૂટાં પડવાની સજા’ જેવા નિબંધોથી રસિક વાચકનો પણ બેડો પાર કર્યો છે – તેના સર્જનાત્મક ગદ્યથી. તાજગીનો અહેસાસ અહીં પણ થાય છે. નદીવિષયક નિબંધો પણ લેખકની અંગતતાને ઓગાળી આત્મીય બન્યા છે. ‘રેવાને તીરે’માં લેખકનું આકર્ષણ કંઈક આમ પ્રગટ્યું છે : ‘મને નદી અને નારીનું નિત્ય આકર્ષણ રહે છે... તરસ મારી નિત્યની – નીર અને નારીની !’ (૧૩) તો, ‘નાડીમાં વહેતી નદીઓ’માં નદીઓને રમણીયતાનો પર્યાય કહેતા લેખકે મહી અને નર્મદાનો મહિમા કરતાં તેના સૌન્દર્યને ગાયું છે.

આ પૂર્વે, મણિલાલના નિબંધોમાં ‘કઢી ઢોળાઈ હોય તેવો તડકો’ એકાધિક વાર આવેલો, તે અહીં હળદરિયો, ચણાનો લોટ પાથર્યો હોય એવો, તાજા ઘી જેવો, ચૂંદડી જેવો – એમ વિવિધ રૂપે રેલાયો છે. સડક નામની સાપણ, સ્તનોશી ઘાટીલી ટેકરીઓ કે ટેકરીઓને કેડચ ફરતા કંદોરા જેવી કેડી કે વાડ પણ અહીં બે-ચાર વાર દેખા દે છે. કવિને ગમતા કવિઓ અને કવિતાઓ પણ અહીં છે. પણ વિશેષ ધ્યાન ખેંચતા ઘણા શબ્દાનુપ્રાસો / વર્ણાનુપ્રાસો

ગમે - ગમી જાય તેવા છે. જેમ કે, જળ-સજળ, તાપ-ઉતાપ, તલ્લીન-લયલીન, દઈને-દૈને, નીરવ-રવ, વનશ્રી-જનશ્રી, સકળ-અકળ-કળ, પલાશ-લીલાશ, પડદો-તાડો, રમતીલી-ગમતીલી, કાયેકાચી-સાયેસાચી, મોડ-મોડાસા, વગેરે વગેરે. હા, ક્યારેક-ક્યાંક આવતા અંગ્રેજી શબ્દો ખૂંચે : પિંક, જેશ્વર, ડાર્કબ્લૂ આદિ. તેનું એક જ દૃષ્ટાંત જુઓ : 'જાંબલી-કથ્થાઈ-પિંક-રતુંબડી કૂંપળો.' (૧૩૫) પણ આવું-તેવું તો ક્યાં-કોનામાં નથી ! મહત્ત્વનું તો છે સર્જન; જે અહીં મણિલાલના ગદ્યમાં અને વિશેષે પ્રકૃતિ-પ્રવાસની વેદનાયુક્ત તાદાત્મ્યમાં ઝળહળે છે. મહિમા પણ એનો જ છે ને !

રમેશ પારેખનાં બાળસાહિત્યની અભ્યાસપૂર્ણ આલોચના |

પ્રા. ડૉ. કે. જે. વાળા 'સુલભેચ'

[રમેશ પારેખનું બાળસાહિત્ય : લે. ઈશ્વર પરમાર, પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, મૂલ્ય રૂ. ૩૦/-]

ગુજરાતી કવિતાસાહિત્યમાં થોડાક આધુનિક કવિઓએ ગણનાપાત્ર એવી બાળકવિતા લખેલી છે. આપણી આજની કવિતામાં એક બળૂકો અવાજ જો કોઈનો છવાઈ ગયો હોય તો તે સ્વ. રમેશ પારેખની કવિતા છે એમ બધાં એકી અવાજે કહેશે. આ કવિ ગીત, ગઝલ અને અછાંદસ કાવ્યપ્રકારમાં ઘણું બધું લખી ગયા છે. તેમાં પણ ગીત, ગઝલ અને હળવાં માર્મિક અછાંદસ કાવ્યો દ્વારા તો એમણે જુદી જ ભાત પાડેલી છે.

રમેશ પારેખ પાસેથી આપણને લગભગ અગિયાર જેટલાં બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકો સાંપડ્યાં છે. એ બાળસાહિત્યમાં પણ વિવિધતા ધરાવે છે. કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરીએ તો 'હાઉક', 'ચીં', 'દરિયો', 'જૂલ્લંજૂલ્લાં', 'હસીએ ખુલ્લંખુલ્લાં', 'ચપટી વગાડતા આવડી ગઈ' જેવાં બાળકાવ્યોના સંગ્રહો એમણે આપ્યા છે. આ સંગ્રહો ઉપરાંત કવિએ 'દે તાલી', 'હફરક લફરક', 'કૂવામાં પાણીનું ઝાડ', 'જંતરમંતર છૂં', 'જાદુઈ દીવો' જેવા બાળવાર્તા-સંગ્રહો પણ આપેલા છે અને તેના દ્વારા પણ તેઓ બાળકોના હૃદયમાં અનેરું સ્થાન પામ્યા છે. આ સમગ્ર બાળસાહિત્યને નજર સમક્ષ રાખીને એનું વિવેચન-મૂલ્યાંકન કરવાનો સમય પાકી ગયો હતો. એવી પરિસ્થિતિમાં પ્રાધ્યાપકશ્રી ઈશ્વર પરમાર જેવા સ્વયં બાળસાહિત્યના સર્જક, લેખક અને સંપાદક જ્યારે રમેશ પારેખના બાળસાહિત્યનું આ પુસ્તક આપે છે ત્યારે આપણને આનંદ થાય છે. ડૉ. ઈશ્વર પરમાર સ્વ. રમેશ પારેખના આ પ્રકારના સાહિત્યનું આલોચન કરવાનો પૂરો અધિકાર ધરાવે છે. તેથી આ સમર્થ આધુનિક કવિના સાહિત્યનો સમગ્રદર્શી અભ્યાસ આપણા સાહિત્યમાં એક ઉમદા પ્રકાશન બની રહે છે.

પુસ્તકમાં પ્રારંભે સંક્ષિપ્ત પરિચય કરાવતા આપણા એક સન્માનીય વિવેચકશ્રી પ્રોફેસર લાભશંકર પુરોહિતે યોગ્ય રીતે જ લખેલું છે "રમેશ પારેખની આવી બાલોચિત સરજતની લાક્ષણિકતાઓ અને આ લેખનમાં સ્પર્શી જતા એમના સર્ગસ્પંદને તારવી આપવાનું કામ ઈશ્વર પરમારે આ પુસ્તિકામાં કરી આપ્યું છે. કવિનાં બાળગીતો, બાળવાર્તાઓ અને બાળકથા એ

ત્રણેય ધારાઓમાંના એમના પ્રદાનને સમર્પક દૃષ્ટાંતો આપીને મૂલવ્યું છે.” એમના આ વિધાનની સાથે જ પુરોહિત સાહેબના ‘ફલશ્રુતિ’ સંગ્રહમાંથી પણ કવિ રમેશની ટૂંકી પિછાણ જે એમણે કરાવી છે એની નોંધ લઈને પછી આપણે આ પુસ્તકનું અવલોકન કરીએ. શ્રી લાભશંકરભાઈ લખે છે, “આપણા અર્વાચીન કવિઓમાં વ્યાપક જનસમુદાયપર્યન્ત નિકટનું કાવ્યાનુસંધાન પામનારા કવિઓમાં ન્હાનાલાલ અને મેઘાણી જેટલા લોકપ્રિય રહ્યા, લોકોનાં માન-સન્માનને પામતા રહ્યા, એવાં માનપાન પામવાનું સારસ્વત ભાગ્ય આધુનિક કવિઓમાં રમેશ પારેખને સાંપડ્યું છે.

લોકપ્રિયતાની બાબતમાં તો એમનું આ વિધાન અવશ્ય સ્વીકાર્ય બને એમ છે. મેઘાણી અને રમેશ બંને લોકોને તેમજ વિદ્વાનોને એકસરખા પ્રિય રહ્યા છે એ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી. એટલે બાળસાહિત્યનું મૂલ્યાંકન કરતી વેળા ઈશ્વરભાઈ પરમાર પણ રમેશની હાલ ગેરહાજરીમાં એમનાં આ કાવ્યોને મૂલવે છે ત્યારે આપણે એમના આ પ્રયાસને જરૂર અભિનંદન આપીશું. તેમણે લખતી વખતે પણ ખૂબ જ વિવેકપૂર્વક પોતાના પ્રયત્નને રજૂ કર્યો છે. શ્રી પરમાર લખે છે-“બાળસાહિત્યકાર તરીકે રમેશ પારેખે બાળકો માટે કાવ્યો અને વાર્તાઓ લખવા ઉપરાંત કોઈ ને કોઈ નિમિત્તે બાળસાહિત્યનાં સ્વરૂપ અને સર્જન અંગેના પોતાના વિચારો પણ વ્યક્ત કર્યાં છે, જે સદા દિશાદર્શક રહે તેવા છે. શ્રદ્ધેય સમીક્ષક શ્રી લાભશંકર પુરોહિતતા વ્યક્ત સદ્ભાવ થકી ધન્યતા અનુભવું છું. રમેશ પારેખના અનન્ય ચાહક ને પ્રવીણ પ્રકાશનવાળા શ્રી ગોપાલભાઈ પટેલે તો આ પ્રકાશનના વિચારને આગોતરો આવકાર્યો.”

આમ ડૉ. પરમારના આમાંના ઘણાખરા લેખો પૂર્વપ્રસિદ્ધ છે. આમ છતાં તેમણે કવિના અપ્રાપ્ય પુસ્તકો પણ તેમના પરિવાર પાસેથી મેળવીને આ પુસ્તિકા લખી છે. આથી એમ કહી શકાય કે આ વિવેચનસંગ્રહમાં કવિની બાળસાહિત્યની કવિતાનું સમગ્રદર્શી મૂલ્યાંકન થઈ શક્યું છે.

ડૉ. ઈશ્વરભાઈએ યોગ્ય રીતે જ પુસ્તકને પાંચ પ્રકરણ, એક પરિશિષ્ટ અને એક કવિના પોતાના કાવ્યાસ્વાદને વિશેષ કૃતિ તરીકે સંયોજીને આ આલોચના કરી છે. પ્રથમ પ્રકરણ ‘જીવનઝાંખી’માં આપણને રમેશ પારેખના જન્મથી માંડીને તેમના દુઃખદ નિધન સુધીની અગત્યની ઘટનાઓને આવરી લઈને પરિચય કરાવ્યો છે. એમાં કવિ ધીરે ધીરે કેવા વિકસતા ગયા તેનો સુંદર ગ્રાફ આપણને મળે છે. સમર્થ કવિ અનિલ જોશીના સંપર્કથી રમેશનું ભાવજગત એવી રીતે ખૂલતું ગયું તેમજ રજનીકુમાર પંડ્યાનાં સૂચનો એવાં ઉપયોગી થયાં એની નોંધ પણ અહીંયા બરોબર લેવાઈ છે. આ પરિચયરેખા ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આ કવિ જન્મજાત પ્રતિભા ધરાવે છે. પ્રયોગાત્મક ગીત-ગઝલ લખનારા આ કવિ પોતાનાં સંતાનો પ્રત્યેનાં વાત્સલ્યને કારણે બાળસાહિત્ય તરફ કેવી રીતે વળ્યા તેનો નિર્દેશ પણ એમણે અહીં યોગ્ય રીતે કર્યો છે. “એમનાં સંતાનો નેહા (૧૯૭૪) અને નીરજ (૧૯૭૫)ને કોઈ કારણવશ માતા રસીલાબહેન બાળકોને ઠપકો

આપે તો પપ્પા બાળકોના પક્ષકાર હતા. નેહા-નીરજના વાત્સલ્યભાવ થકી રમેશ પારેખમાં પોઢેલો બાળસાહિત્યકાર પ્રવૃત્ત થયો. ‘હાઉક’ (૧૯૭૯), ‘દે તાલ્લી’ (૧૯૮૦), ‘ચીં’ (૧૯૮૦) જેવાં બાળભોગ્ય પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં ને પુરસ્કૃત પણ થયાં. તેઓ ઉત્તમ બાળસાહિત્યકાર તરીકે ‘શબ્દસૃષ્ટિ’માં પ્રેમાદર પામ્યા અને એમને ગિજુભાઈ બધેકા સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૮૮માં) એનાયત થયો. અમરેલી વસવાટ દરમિયાન એમના સમગ્ર સાહિત્યપ્રદાન બદલ ‘કુમાર ચંદ્રક’ (૧૯૭૦), ‘નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક’ (૧૯૭૯), ‘ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક’ (૧૯૮૩), ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ (૧૯૮૬), ‘સંસ્કાર એવોર્ડ’ (૧૯૮૮) એનાયત થયા. શ્રેષ્ઠ સિને ગીતકાર તરીકે ફિલ્મએવોર્ડ (૧૯૮૨) પણ અપાયો..”

સ્વ. રમેશ પારેખનાં બાળકાવ્યોને યોગ્ય રીતે જ પ્રથમ પ્રકરણ અપાયું છે. આ કાવ્યોમાં બાળમિજાજ કેવી રીતે ઝિલાયો છે તેનું શ્રી પરમારે બરાબર નિરીક્ષણ કર્યું છે. બાળકાવ્ય લખનાર લેખક પાસે બાળકની જે મનમોજી વૃત્તિ હોય છે તેનું ઝીણું નિરીક્ષણ હોવું ઘટે. એટલે અહીં ‘બાળપણાંનું રુસણું’ એ કાવ્યની પંક્તિઓનો નિર્દેશ કરીને બાળક જે હઠ કે રુસણાં લેતું હોય છે તેનું સરસ નિદર્શન મળે છે. જેમકે,

“જા, નથી, પ્હેરવાં કપડાં

મારે નથી પ્હેરવાં !

લે, ખમીસ...

લે, ચડી...

કપડાં નથી પ્હેરવાં

પવન અને તડકોચે કપડાં ક્યાં પ્હેરે છે ?

ક્યાં પહેરે છે

ખમીસ-ચડી નાગુંપૂગું ઝરણું ?...”

જોકે અહીંયા બાળક કપડાં નથી પ્હેરવાં એમ કહે ત્યાં સુધી બરાબર છે. પણ છેલ્લી બે પંક્તિ બાળસહજ કદાચ ન લાગે. એ પ્રૌઢ કવિની પંક્તિઓ હોય એવું ભાસે. કેમકે પવન-તડકા કપડાં નથી પ્હેરતાં અને ઝરણું નાગુંપૂગું હોય છે. એટલે સુધી બાળકલ્પના કદાચ ન જઈ શકે. આમ છતાં આ રચના બાળભોગ્ય બની રહે છે.

સ્વ. રમેશનાં બાળકાવ્યોમાં એમનાં સંતાનો નેહા-નીરજનું આડકતરું પ્રેરણાબળ મળી રહે છે. એક કલ્પનાશીલ પપ્પા તરીકે શ્રી રમેશે એમના ભાવોને કેન્દ્રમાં રાખીને કેટલીક રચનાઓ કરેલી છે. શ્રી ઈશ્વરભાઈ બરાબર તારવે છે કે બાળકો માટે એમણે રચેલાં કાવ્યોની સંખ્યા ૭૫ જેટલી થવા જાય છે. આ કૃતિઓની ગુણવત્તા રમેશ પારેખને બાળકોના પણ એક ઉત્તમ કવિ ઠેરવે છે. પશુ-પંખીઓ, ગોર-ગોરાણી, બકરી એમ આ કાવ્યોમાં બાળસૃષ્ટિનાં પાત્રો પણ આવે છે. પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીને અનુલક્ષીને રમેશભાઈએ ‘નેહા-નીરજનો ગરબો’ પણ લખેલો છે. આ કાવ્યોમાં કવિતા તરીકેનાં લક્ષણો તાલ, લય, પ્રાસ પણ સરસ રીતે આવી જાય છે. વનસ્પતિસૃષ્ટિ પણ એમાં પ્રવેશે છે. એમાં હાસ્ય, રમૂજ અને મજાક

પણ છે. શ્રી ઈશ્વરભાઈ લખે છે, “કવિ રમેશ પારેખનાં બાળકો માટેનાં કાવ્યોની વિશેષતાઓમાં વધુ એક વિશેષતા એ છે કે એમની કૃતિઓમાં બાળકો પ્રધાન છે. વધારે સારું રાજજા છે ! એમનાં બાળકાવ્યો બાળકેન્દ્રી વિશેષ હોવાથી બાળકોને એમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાય. કાવ્યના નાયક એ જ હોય ને તેથી હું, મને, મારે, મારો જેવા આત્મકેન્દ્રી ઉદ્દગારો ધ્યાના લાગે જ.”

ડૉ. શ્રી પરમારના આ વિવેચનની દૃષ્ટાંત પ્રસ્તુત કરવાની લાક્ષણિકતા આવા કાર્ય છે. એમાં પોતાના વિધાનને અનુરૂપ એવાં કાવ્યપંક્તિઓનાં દૃષ્ટાંતો વિપુલ પ્રમાણમાં આપ્યાં છે અને એમાં શબ્દોની ગોઠવણી પણ એના અવાજ કે નાદને અનુલક્ષીને થતી હોય છે; જેમ કે,

“દેડકો ઠેકે છે ઠેક, ઠેક, ઠેક,
બોલે કે ચોપડી ફેંક, ફેંક, ફેંક,
દહતર પાટી ફેંકી મારે દરિયા પાસે જાવું છે.”

તેમજ બાળકવિ રમેશની આ જાણીતી પંક્તિઓ પણ અહીં લેવાયેલી છે.

‘એકડો સાવ સળેકડો... ચોગડાની ઢીલી ચડી
સરસર ઊતરી ગૈ... એકડે મીડિ
એકડે મીડિ દસ વાગ્યા ત્યાં સ્કૂલની બસ આવી.’

આમ બાળકાવ્યોનું વિવેચન સૂક્ષ્મ રીતે થયું છે.

રમેશ પારેખની બાળવાર્તાઓને પણ તેઓએ ઝીણવટથી તપાસી છે. કુલ છવ્વીસ જેટલી કવિની વાર્તાઓમાંથી વિશિષ્ટતા ધરાવતી ઘણી વાર્તાઓને તેમણે અહીંયાં આવરી લીધી છે. આ વાર્તાઓમાં પણ કવિનાં સંતાનોનો વારંવાર નિર્દેશ થાય છે. ‘ફલાવરની રાણી’ નેહાને તેડી લે અને ‘બાદશાહ’ નીરજને ખભા પર બેસાડે એવા નિર્દેશો થયા છે. ‘જૂઈ પરી અને મમ્મી’, ‘ગોર ને ચોર’ જેવી વાર્તાઓ ખાસ નોંધપાત્ર બને છે. કવિની કેટલીક વાર્તાઓ ગીત-જોડકણાંમાં પણ લખાઈ છે. જેમકે ‘કૂવામાં પાણીનું ઝાડ’, ‘થેપલા હતા પંદર’, ‘ગોપુની આંખે પાટો’ વગેરે વાર્તાઓ સરસ પ્રવાહી જોડકણાંમાં લખાયેલી છે. રમેશની વાર્તાઓનાં પણ જુદાં તરી આવતાં લક્ષણો એમણે તારવ્યાં છે. વાર્તાઓમાંથી પણ બાળકોને શિક્ષણ ને બોધ મળે છે. એવી પ્રેરકતા આ બધી વાર્તાઓમાં છે. તે શ્રી ઈશ્વરભાઈએ સરસ રીતે તારવ્યું છે. તેમનું તારણ નોંધીએ તો, “આમ જોઈએ તો કવિવર રમેશ પારેખની બાળવાર્તાઓ કોઈ એક જ પાસાને રાખીને રચાઈ નથી. એમની વાર્તાઓ અનેક પાસા ધરાવતા હીરા સમાન છે. અનેક વિશેષતાઓ ધરાવતી રમેશ પારેખની બાળવાર્તાઓ ખરેખર બેમિસાલ અને બળૂકી છે.”

આ રીતે રમેશની વાર્તાઓનું સમગ્ર વાતાવરણ, એની બાળભોગ્યતા, એમાં દેખાતું કૌતુક અને વિસ્મય, પાત્રોના સંવાદો, રમૂજ આ બધાં તત્ત્વો વિવેચકે સરસ રીતે દર્શાવ્યાં છે.

કવિ રમેશ પારેખે બાળકોનો વાચનપ્રેમ જળવાય એ માટે એક લાંબી બાળભોગ્ય કૃતિ ‘અજબગજબનો ખજાનો’ પણ લખેલી છે. બાળમાનસના પારખુ કવિએ અહીં ‘પ્રમોદ, ચંપક, ઓડમ્પી’ એવાં ત્રણ પાત્રો પસંદ કરીને પ્રૌઢ વયના નાયક કંસરાજને આલેખ્યા છે. એમાં અજબ-ગજબની સાહસ અને હસાહસની સૃષ્ટિ એમણે ઊભી કરી છે. કંસરાજ ખલનાયક ડાકુ જેવો છે. તેની સાથેની પહેલાં ત્રણ પાત્રોની જીભાજોડી ભારે હસાવે તેવી છે. આ પ્રયોગ આપણા બાળસાહિત્યમાં અનોખો ગણાશે. કવિ રમેશ પારેખ આજના વિજ્ઞાન યુગમાં બાળકોના કૌતુકને સંતોષવા કેવા પ્રકારનું સાહિત્ય રચાવું જોઈએ તેની જ વાત કરી છે. તેના વિશે પણ એમનું મંતવ્ય ટંકીને યોગ્ય ઉદાહરણ આપ્યું છે. આ ઉપરાંત પુસ્તકને અંતે કવિના તેમજ અન્યના બાળસાહિત્ય વિશેનાં મંતવ્યો યોગ્ય રીતે રજૂ કરેલાં છે. જોકે મંતવ્યો વિભાગમાં કવિ રમેશ પારેખનાં મંતવ્યો વિશેષ છે. એકાદ મંતવ્ય અહીંયાં નોંધીએ. “બાળક કોઈ પણ વાત (કે વાર્તા) ‘કહેવાય’ તે રીતે નહીં, પોતાને ‘સમજાય’ તે રીતે સ્વીકારે છે. વિષય કોઈ પણ હોઈ શકે, પણ એની વાર્તા એવી રીતે ‘કહેવાવી’ જોઈએ જેથી બાળકની જિજ્ઞાસા અને કુતૂહલના દરવાજા કમશ: ખૂલતા જતા હોય, વાત ચમત્કૃતિપૂર્વકની હોવી જોઈએ. કથ્ય વિષય ગૌણ હોય છે. પ્રાધાન્ય અને મહિમા કથનનાં જ હોય છે.”

અંતે એટલું કહેવાનું રહે કે રમેશ પારેખની સમગ્ર બાળસાહિત્યમાં એક ઝીણી છતાં રસપ્રદ એવી દૃષ્ટિથી પસાર થઈને ડો. ઈશ્વરભાઈ પરમારે પોતાનાં ચશમાંની ઢાંડી ઊંચી કરી ઝીણી-તીરછી નજરે બારીકાઈથી દરેક બાબતોનું નિરીક્ષણ કર્યું છે. કવિની આ નવી દિશામાં પ્રગટેલી સર્જકપ્રતિભાને યોગ્ય રીતે જ સદૃષ્ટાંત વ્યક્ત કરી આપી છે. આવું પુસ્તક પ્રકાશિત કરનાર પ્રકાશનસંસ્થા પ્રવીણ પ્રકાશનને પણ અભિનંદન ઘટે છે અને પ્રોફેસર પરમાર સાહેબના આ પ્રયાસને પણ આપણે ઉત્સાહભરે આવકારીએ છીએ.

કાવ્યવત્ (વિવેચન) લે. બિપિન આશર

પ્ર. શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી મહિલા વિદ્યાપીઠ, ૧, નાથીબાઈ ઠાકરસી રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦, ક્રિં. ૩. ૧૩૦/-

મુખ્યત્વે વિવેચનકાર્ય કરી રહેલા શ્રી બિપિન આશરનો 'કાવ્યવત્' વિવેચનસંગ્રહ કવિતા વિશેના લેખોનો સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહમાં કુલ ૧૩ લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સંગ્રહના લેખો તપાસતાં એક વાત તો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ડૉ બિપિન આશર નિષ્ઠાપૂર્વક નવા અને જૂના કવિઓની કાવ્યરચનાઓને તપાસે છે. અહીં વિવેચક તાટસ્થ્યપૂર્વક વર્ત્યા છે. 'પારાશર્યનાં અપ્રગટ મુક્તકો' લેખમાં એમની આવી દષ્ટિનાં દર્શન થાય છે. વિવેચકને પારાશર્યનાં મુક્તકોમાંથી કૃષ્ણ-ગોપી-રાધાવિષયક મુક્તકો વધુ ધ્યાનપાત્ર લાગ્યાં છે. તદ્ઉપરાંત માનવમન અને માનવજીવનની ગતિવિધિ, પ્રકૃતિનાં વિભિન્ન તત્ત્વો, દામ્પત્યજીવન અને કેટલાક સાંસારિક પ્રસંગો, સર્જનપ્રક્રિયા અને સ્વપ્રતિભા તથા પશુ-પંખીઓવિષયક મુક્તકોની એમણે ઊંડી તપાસ કરી છે. દામ્પત્યજીવનને કેન્દ્રમાં રાખીને લખાયેલાં મુક્તકો વણ્ય વિષયની દષ્ટિએ કલાત્મક પણ લાગ્યાં છે. 'અનિલ જોશીનું કાવ્યવિશ્વ' એ લેખમાં ડૉ. બિપિન આશરની વિવેચક તરીકેની તીક્ષ્ણ દષ્ટિ ઊપસી આવી છે. શ્રી અનિલ જોશીના કાવ્યસંગ્રહો 'કદાચ' અને 'બરફના પંખી'માં ગ્રંથસ્થ થયેલી કેટલીક રચનાઓ એમને વૈવિધ્યસભર જણાઈ છે. શ્રી અનિલ જોશી વિવેચકને ગીતકવિ તરીકે નોંધપાત્ર જણાયા છે. ગુજરાતી કવિતાના ઇતિહાસમાં અનિલ જોશીનું નામ ચિરંજીવ બની આવ્યું છે એમ એમને લાગ્યું છે.

નિબંધકાર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રવીણ દરજ્જાના કાવ્યસંગ્રહોમાંથી 'ઈઓ' કાવ્યસંગ્રહની રચનાઓ એમને વિત્તવાન લાગી છે. ભાવવિશ્વમાં પ્રિયજન સાથે ગાળેલા મધુર દિવસોનાં સંસ્મરણોને વાગોળતી રચનાઓ એમને ધ્યાનાર્હ લાગી છે. વિવેચકને આ કાવ્યસંગ્રહ અનેક રીતે ધ્યાનપાત્ર જણાયો છે. આ અંગે એમણે તારણો પણ આપ્યાં છે. એમણે 'ઈઓ' કાવ્યસંગ્રહને ગુજરાતી કાવ્યયાત્રાનું સૌન્દર્યતીર્થ ગણાવ્યું છે. સર્વ શ્રી સતીશ ડણાક, વીરુ પુરોહિત, પીયૂષ પંડ્યા, ડાહ્યાભાઈ પટેલ, ઉષા ઉપાધ્યાય, લલિત રાણા, ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ, નલિની માડગાંવકર, દિનેશ દેસાઈ, વિજય આશર - જેવા નામી-અનામી કવિઓની કાવ્યરચનાઓને પામવાની એમની મથામણ આ વિવેચનસંગ્રહમાં જોઈ શકાય છે. માત્ર કવિઓની વિશેષતાઓ જ નહિ, ક્યાંક ક્યાંક

મર્યાદાઓ પણ ચીંધી બતાવવામાં વિવેચકે આત્મસૂઝ દાખવી છે.

નિબંધવિશ્વ (સંપાદન) સંપાદક : સુરેશ દલાલ

[પ્ર. ઇમેજ પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લિ., ૧,૨ – અપરલેવલ, સેન્યૂરી બજાર, આંબાવાડી સર્કલ, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬, ફિ. રૂ. ૫૫૦/-]

‘નિબંધવિશ્વ’ સંપાદનના સંપાદકીય લેખમાં શ્રી સુરેશ દલાલે નોંધ્યું છે કે ‘લલિત નિબંધનું સ્થાન અન્ય નિબંધ કરતાં જુદું જ રહેવાનું. જોકે કોઈની કોઈ જોડે સરખામણી કરવી એ બરાબર નથી પણ છતાં એમાં અમસ્તું પણ વૈવિધ્ય કેટલું છે એ જોવા માટે સહેજ વર્ગીકરણ કરીએ તો ખ્યાલ આવે કે પ્રવાસ, હાસ્ય, ચરિત્ર અને સ્મૃતિચિત્રો, આત્મકથનાત્મક નિબંધિકા, આરોગ્ય, સાહિત્ય-પત્રકારત્વ, સામાજિક-વૈચારિક, અધ્યાત્મ-દર્શન-ચિંતન – આમ અનેક વિષયો, પ્રકારો બતાવી શકાય...’ સંપાદકે કરેલા આ નિવેદન પ્રમાણે લલિત નિબંધો સાથે અન્ય નિબંધોનો સમાવેશ કરી ૮૭ જેટલા નિબંધો આપ્યા છે. એમના નિવેદન પ્રમાણે એક વાત તો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે સંપાદક લલિત નિબંધનું મહત્ત્વ સમજે છે. ૫૫૧ પૃષ્ઠોના આ સંપાદનમાં ગુજરાતી સાહિત્યનાં લગભગ મોટાભાગના મહત્ત્વના નિબંધોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેમ છતાં કેટલાક નિબંધો એમના ધ્યાન બહાર પણ રહ્યા છે. સંપાદનકાર્યમાં સંપાદકની રસરુચિ કામ કરતી હોય છે. વાર્તા અને કવિતા જેવાં સાહિત્યિક સ્વરૂપો વિશે પણ આવાં દીર્ઘ સંપાદનો કરીને ભાવકોનું એમણે ધ્યાન ખેંચેલું. કાકાસાહેબ કાલેલકરથી માંડીને અંકિત ત્રિવેદી સુધીના નિબંધકારો આ સંપાદનમાં છે. આ સંપાદનમાં સંપૂર્ણ તાટસ્થ્ય જળવાયું છે તેમ કહી શકાશે નહિ, કેમ કે ઘણા એવા રચનાકારો છે કે એમને નિબંધકારો તરીકે સ્થાપી આપવા માટેની સંપાદકની ચેષ્ટા ધ્યાન ખેંચે છે. અધ્યાત્મદર્શન-ચિંતનમાં મોરારિબાપુ, સામાજિક-વૈચારિકમાં સ્વામી સચ્ચિદાનંદ, લલિત નિબંધમાં ઓશોના નિબંધોનો સમાવેશ કરીને સંપાદકે તે દિશા તરફની પોતાની સંવેદનાને તીવ્ર બનાવી છે. સ્મૃતિચિત્રો, અધ્યાત્મદર્શન-ચિંતન જેવા નિબંધોને બદલે લલિત, પ્રવાસ કે હાસ્ય જેવા વિષયોની વધારે રચનાઓનો સંપાદનમાં સમાવેશ થયો હોત તો ભાવકોને તે માણવાની મજા પડત. અમુક નિબંધકારોની બાદબાકી અને જે નિબંધકાર તરીકે પ્રખ્યાત નથી તેનો સમાવેશ તટસ્થ ભાવકને જરૂર કઠશે. પણ એવી કેટલીક મર્યાદાઓને બાદ કરતાં ભાવકને એકીસાથે આટલા બધા નિબંધો ઉપલબ્ધ કરી આપવા તે આવકારદાયક ઘટના છે. આવાં દીર્ઘ સંપાદનો કરવાં મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં સંપાદકે ઝાંઝાટનાં શ્રી પંકજભાઈ પટેલ અને પ્રબોધભાઈ ર. જોશીની પ્રેરણાથી મુશ્કેલીઓ સામે બાથ ભીડવાનું જે સાહસ કર્યું છે તેને અવગણી શકાય નહિ.

પીયૂષ ઠક્કર

[ચિત્રકાર : શ્રી કનુ પટેલ, શીર્ષક : તરણેતરને મેળે, માધ્યમ : કેન્વાસ પર તૈલરંગ, માપ : ૪૮" x ૩૬", વર્ષ : ૨૦૦૩-૦૪]

ઘણા કલાકારો માટે કલાસર્જનની ફલશ્રુતિ જેટલું જ મહત્ત્વ કલાસર્જનની પ્રક્રિયાનું હોય છે. પ્રક્રિયાનો સંદર્ભ અહીં માત્ર ભૌતિક પ્રક્રિયા પૂરતો મર્યાદિત જાણવો. જેમાં ચિત્ર આકારવા માટે પસંદ કરેલી પદ્ધતિ જે પડકાર ઊભા કરે છે તે પડકારોને, એના લપસણા ઢોળાવો પર સમતુલા જાળવીને પાર પાડવા, એ કોઈ પણ કલાકાર માટે ચરમ ઉપલબ્ધિનો મુકામ હોય છે. પોતાના ભાવજગતને આકારવાની સાથોસાથ માધ્યમનો પણ ક્યાસ કાઢવો અહીં વધારે રસપ્રદ બને છે. મુખપૃષ્ઠ ચિત્રના ચિત્રકાર શ્રી કનુ પટેલે ચિત્ર આકારવાની જે પડકારભરી પદ્ધતિ પસંદ કરી છે તેને આપણે નાઈફ વર્ક (Knife work) તરીકે ઓળખીશું. આ પદ્ધતિમાં કેન્વાસ કે કાગળની સપાટી પર રંગનું લેપન પીંછીથી કરવાને બદલે સ્પેચ્યૂલા (Spatula) નાઈફ (વિશિષ્ટ બનાવટની છરી)થી કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયામાં રંગનું મિશ્રણ તેમજ વહન છરી દ્વારા સીધું કેન્વાસ / કાગળ પર કરવામાં આવે છે. રંગની ઓજસ્વિતા અને તરલતા સાચવવા માટે ચિત્રકારે આ પદ્ધતિનો મહાવરો કેળવવો પડે છે. મોટાભાગે આ રંગલેપનની પ્રક્રિયા રંગો જ્યારે ભીનાં-તાજાં હોય તે દરમ્યાન જ કરવાની રહે છે. ચિત્રકાર શ્રી કનુ પટેલ એક દાયકાથી આ પદ્ધતિમાં ચિત્રોનું સર્જન કરી રહ્યા છે. આ પદ્ધતિમાં સર્જાયેલી એમની ચિત્રશ્રેણીઓનાં એકાધિક પ્રદર્શનો યોજાયાં છે. આપણે કલા-સાહિત્યરસિક મિત્રોએ એમની રેઈનસ્કેપ (Rainscape) શ્રેણીનાં ઘણાં ચિત્રો આપણાં સામયિકોનાં મુખપૃષ્ઠો પર માણ્યાં છે જ.

ચિત્રનો સંદર્ભ એના શીર્ષકને વાંચ્યા પછી વધારે સમજાવવો પડે એવો નથી જ. તરણેતરનો મેળો ભરાયો છે ને ગ્રામીણ યુવતીઓ-સ્ત્રીઓ બાળકો સમેત છકડામાં ઠઠાઈને મેળે મહાલવા નીકળી છે. મેળે જવાનો ઉલ્લાસ રંગ-રંગના કેલિડોસ્કોપિક લેપનમાં અભિવ્યક્ત થાય છે. પ્રભાવવાદી ચિત્રકારોએ પ્રકાશની રમણાને રંગના લસરકાઓમાં આલેખી હતી, એમ આપણા ચિત્રકારે અહીં લોકજીવનને ભડક રંગોની સહોપસ્થિતિમાં આલેખ્યું છે. રંગના નાના-મોટા લસરકાઓમાં – છરકાઓમાં આ ચિત્રનું પોત વણાયું છે. આછા રંગના પૃષ્ઠપટમાં ભભકદાર રંગોનો વિનિયોગ કરી ચિત્રવિષય આકારાયો છે. નાના / આછા અને મોટા / ઘેરા લસરકાઓ અવકાશ અને ઘનતા વચ્ચે સામંજસ્ય સાધવામાં ઉપકારક નીવડ્યા છે. આમાં નાના / આછા લસરકાઓનું પુનરાવર્તન ગતિશીલતાનું ઉમેરણ કરે છે. ભભકદાર રંગોના મોટા લસરકાઓની સહોપસ્થિતિ એટલે જ ભારેખમ નથી જણાતી. છકડાની દિશા પણ ગતિશીલતા – ચલિતતાના ભાવમાં ઉમેરો કરે છે. ચિત્રમાં ત્રાંસી રેખામાં ગતિમાન છકડા આલેખવામાં આવ્યા છે. એટલે એ ત્રાંસી રેખામાં નિહિત ચલિતતા-ગતિશીલતાના ભાવમાં ઉમેરો થાય છે.

છકડાની આગળ જતો અન્ય છકડો નાના કદનો સૂચવાયો છે અને એથી પણ ચિત્રમાં અંતર-ઉંડાણનો ભાસ રચાય છે. આગળ જતો પહેલો છકડો જો પાછળ આવતા બીજાની સહોપસ્થિતિમાં ન જોવામાં આવે તો અચૂક એ એક અમૂર્ત આકાર ભારો, જાણે એક રંગ-બેરંગી ઝૂમખું. ચિત્રના જમણા નીચેના ખૂણે આલેખાયેલો ઢળતો વાંસ અથવા તો થાંભલો ને માથે ફરફરતો વાવટો જો ન હોય તો ગતિ-ઉંડાણ બંનેમાં આ ચિત્ર પાંખું પડી જાય. આમ ચિત્રની અનેક પ્રયુક્તિઓ પ્રયોજીને કલાકારે ગતિશીલ દૃશ્યને આપણી સમક્ષ કુશળતાથી એટલી જ ગતિશીલ પદ્ધતિના પડકારો ઝીલીને આલેખ્યું છે.

શ્રી કનુ પટેલની Nostalgia (અતીતરાગ) ચિત્રશ્રેણીમાંનું આ ચિત્ર ‘તરણેતરને મેળે’, વિસરાતી જતી – વિલુપ્ત થતી આપણી ગ્રામ્ય-લોકસંસ્કૃતિની એક વધુ આસ્વાદ્ય છબી આપણને આપે છે.

– પીયૂષ ઠક્કર

18

ભૂલસુધાર

‘પરબ’ જુલાઈ ૨૦૧૨ના અંકમાં પાના નં. ૮૧ ઉપર આવરણ વિશે શ્રી પીયૂષ ઠક્કરે કરેલી નોંધના અંતે નીચેનું લખાણ વાંચવા વિનંતી.

એથીય વિશેષ આપણી આંખને દોરવતા કેન્વાસના કોરાપણામાં એની ઉત્કટતા વધારે સ્પૃહણીય બને છે. ચિત્રના નીચલા જમણા ખૂણેથી જે કોરો પથ આકારાય છે તે આપણી આંખને પલકવારમાં અનંત અવકાશમાં તરતી મૂકી દે છે. તેમજ ઘેરા રંગોની છાંટના પડઘા પણ કોરા અવકાશની સમાંતરે ચિત્રના નીચેના ડાબા ખૂણાની તૂટેલી વાડની ઘેરાશથી આગળ વધતાં જમણે આવતી ત્રણ આકૃતિમાં ઓર વધુ ઘેરાતાં, આગળ ઉપર મધ્યમાં આકારાયેલી આકૃતિઓમાં ફરીને દેખા દેતાં, મકાનોનાં છાપરાંઓમાં ફરીને પડઘાતાં આંખને વળી-વળી ચિત્રના અવકાશમાં દોરી જાય છે. આમ આપણી આંખ આવાં બે બિંદુઓ વચ્ચે હરફર કરતી રહે છે. એટલે જ આ ચિત્રમાં આપણને ક્ષણની તરલતાની સાથોસાથ સ્થિર ભાસતી ગતિશીલતાનો પણ અનુભવ મળે છે. ઝડપથી વિલુપ્ત થઈ રહેલી ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિનાં આવાં તરલ ચિત્રાંકનો આપણને ફરીફરીને આપણી એ ગ્રામજગતની રમણીય કલ્પનાસૃષ્ટિ સાથે જોડી આપે છે. નાટક, ટેલિફિલ્મ્સ, કલા-આલેખ, પુસ્તક-પ્રકાશન, એડવર્ટઈઝિંગ સાથે સક્રિયપણે સંલગ્ન ચિત્રકાર શ્રી કનુ પટેલ હાલ ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત સીવીએમ કોલેજ ઓફ ફાઇન આર્ટ્સના આચાર્ય તરીકે સેવાઓ આપી રહ્યા છે.

હમણાંની પરિષદ એટલે નવા મિત્રો, નવા વિચારો, નવી પ્રવૃત્તિઓનો ચોરો. પરિષદનો એક આગવો પરિચય ઊભરી આવ્યો છે. પરિષદની વેબસાઇટની મુલાકાત મહિને-દા'ડે આશરે ચાર લાખ વ્યક્તિઓ લે છે. લગભગ ૨૫ દેશોમાંથી નિયમિત જોવાતી આ વેબસાઇટ ૫૦૦થી ૬૦૦ વેબપેજ ધરાવે છે. એના સર્વરનો અવકાશ બે જીબી છે. અને ૨૦ કાર્યકર્તાઓ માટે ઈ-મેઇલ આઈડી તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. ટૂંક સમયમાં પરિષદનાં લોક-પુસ્તકાલયનાં ૫૦ હજાર પુસ્તકોની યાદી નેટ પર મૂકવામાં આવશે. જે ઓપન એસેસ હોવાના કારણે કોઈ પણ પુસ્તક-પ્રેમી આ વ્યવસ્થાનો લાભ લઈ શકશે. પરિષદની વેબસાઇટ જોઈ અનેક ગુજરાતી ભાષા-પ્રેમીઓ, આ કાર્યની પ્રશંસા કરતા ઈ-મેઇલ વારંવાર મોકલે છે. તે સૌ પ્રતિ આભારની લાગણી પરિષદના મિત્રો વતીથી વ્યક્ત કરું છું.

પરિષદના ફેસબુક એકાઉન્ટ પર પાંચ હજાર સભ્યો તો ક્યારના થઈ ગયા છે. અને ૧૫૦૦-૨૦૦૦ જેટલી સભ્ય થવાની અરજીઓ પડી છે. આ બધા સાહિત્યની મુખ્ય ધારાના નથી, પરંતુ ભાષા-પ્રેમના લીધે જોડાયેલા છે. એ બધાને પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં, પ્રકાશનોમાં, જુદાં જુદાં પ્રકલ્પનોમાં ખૂબ રસ પડ્યો હોય છે.

ઈ-ન્યૂઝ લેટર દ્વારા ૩૦૦ જેટલા સભ્યોને પરિષદના મહત્વના કાર્યક્રમોની વિગત મોકલવામાં આવે છે, તો વેબસાઇટ પર 'પરબ' ઓનલાઇન (આંશિક) મૂકવામાં આવે છે. અનુક્રમણિકા સહિતની ઘણી બધી સામગ્રી દેશ-વિદેશથી ડાઉનલોડ થાય છે. એના પ્રશંસકો વધ્યા છે અને માંગ પણ વધી છે. વીકિપીડીયામાં ૨૦૦થી વધુ એન્ટ્રી કરવામાં આવી છે, જ્યારે ૫૦૦થી વધુ એન્ટ્રીઓ થતા પહેલાં પ્રૂફરીડિંગમાં આવી ગઈ છે. આ બધા આયામોથી સરવાળે પરિષદમાં નવા મિત્રો જોડાયા છે. અને આવા ભાષા તથા સાહિત્ય-પ્રેમીઓની મદદ અને સક્રિયતા પરિષદને પ્રાપ્ત થઈ છે, એ વાતે પણ એક નવું વાતાવરણ રચવામાં મદદ કરી છે.

આ સંદર્ભે હમણાં બે મહત્વના નિર્ણયો લેવામાં આવ્યા છે. એક, ઈન્ટરનેટ અને ડિજિટલાઇઝેશન માટેની સલાહકાર સમિતિની રચના થઈ. બે, ઈન્ટરનેટ અને ડિજિટલાઇઝેશન માટેની સામગ્રીનું અધિકૃત અને ચોકસાઈભર્યું ચયન કરવા માટે ઈન્ટરનેટના સંપાદકમંડળની પણ રચના કરવામાં આવી છે જેથી જે કાંઈ કાર્ય આ અંતર્ગત થાય તે પૂરેપૂરી ગુણવત્તાવાળું હોય. એની અગ્રિમતા નક્કી થાય અને આખી પ્રવૃત્તિ વધુ વ્યવસ્થિત ઢબે કાર્યરત રહે.

બીજા બે સમાચાર પણ ખૂબ મહત્વના છે. એક, માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્ર હવે

“ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્ર” તરીકે ઓળખાશે. બે, મેઘાણી જ્ઞાનપીઠને એક સક્રિય કેન્દ્રમાં કાર્યરત કરવામાં આવશે. હવેથી આ કેન્દ્રમાં બદલાતા સમયને ધ્યાનમાં રાખીને એક ડેટા સેન્ટર ઊભું કરવામાં આવશે, જેથી આ કેન્દ્રમાં ‘ભાષા અને સાહિત્યનું ટેકનોલોજિકલ સુસંગત માહિતીસંગ્રહ અને પ્રસાર’ કાર્ય નિરંતર ચાલતું રહે.

આ ઉપરાંત નજીકના ભવિષ્યમાં ઈ-પબ્લિકેશન કરવાનો પ્રકલ્પ છે. જ્યારે ફોટોગ્રાફસ, મેન્યુસ્ક્રિપ્ટની સારવણી, જૂની ઓડિયો કેસેટ્સ અને નવી ઓડિયો-વિડિયોનું પણ કાયમી ધોરણે યોગ્ય ડિજિટલાઇઝેશન કરવા માટેના પ્રયત્નોનો આરંભ કરી દેવામાં આવ્યો છે. આવતી ૨૦ ઓગસ્ટથી એક વિશિષ્ટ કાર્યક્રમનો આરંભ થશે. એ છે – ગુજરાતી ભાષા અને કમ્પ્યુટર-અભિમુખતાનો કાર્યક્રમ. ગુજરાત લેક્સિકોનની મદદથી આ વર્ગો સમગ્ર જનતા માટે વિનામૂલ્યે શરૂ કરવામાં આવશે. જેથી કરી બદલાતી ટેકનોલોજી અને ગુજરાતી ભાષા – બંને પ્રત્યેની અભિમુખતા વધે. કવિઓ, લેખકો, અધ્યાપકો, શિક્ષકો, પત્રકારો, સાહિત્ય-પ્રેમીઓને આ વર્ગનો લાભ લેવા ખાસ વિનંતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ હવે આવનારા સમયના પડકારો ઝીલવા સક્ષમ થતી જાય છે ત્યારે વધુ ને વધુ મિત્રો આ બધા પ્રકલ્પોમાં જોડાય અને પ્રવૃત્ત થાય એ જરૂરી છે. નવા પ્રમુખ શ્રી વર્ષાબહેન અડાલજા, આ બધા પ્રકલ્પોને આગળ વધારવા કટિબદ્ધ છે, ત્યારે સૌ પ્રતિ કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કર્યા વગર થોડું રહી શકાય !

અસ્તુ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવા વરાયેલાં પ્રમુખ શ્રી વર્ષા અડાલજાને અભિનંદન

ઈ. સ. ૨૦૧૨-૨૦૧૩નાં બે વર્ષ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે કાર્યભાર સંભાળી રહેલા શ્રી ભોળાભાઈ પટેલનું દુઃખદ અવસાન થતાં, પરિષદની બંધારણીય જોગવાઈ અનુસાર જાણીતા સાહિત્યકાર અને પરિષદનાં ઉપપ્રમુખ શ્રી વર્ષા અડાલજાની પરિષદપ્રમુખ તરીકે વરણી થઈ છે. તા. ૮-૭-૨૦૧૨ના રોજ મળેલી પરિષદની મધ્યસ્થ અને કાર્યવાહક સમિતિની બેઠકથી શ્રી વર્ષાબહેને પોતાનો કાર્યભાર સંભાળી લીધો છે. સમગ્ર પરિષદ પરિવાર વતી શ્રી વર્ષાબહેનને અભિનંદન અને શુભેચ્છાઓ પાઠવીએ છીએ.

રાજેન્દ્ર પટેલ
મહામંત્રી

અનિલા દલાલ
ઉપપ્રમુખ

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

તા. ૬-૭-૨૦૧૨ના રોજ ‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’માં રૂપાબહેન શેઠે પ્રકાશચંદ્ર દેવલ-કૃત અને જિતેન્દ્ર બ્રહ્મભટ્ટ-અનૂદિત ‘બોલો માધવી’ ખંડકાવ્યનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. જેમાં

માધવીને વસ્તુના બદલામાં થાપણ તરીકે મુકાવામાં આવે છે. પુત્રપ્રાપ્તિ પછી તે ફરી અક્ષત યૌવના બને છે. આ રીતે તેમને ચાર વાર પરણવું પડે છે. અને પછી તેમને વનમાં જઈને તપ કરવું પડે છે. નારીની કરુણ સંવેદના આ કાવ્યમાં રજૂ થઈ છે તેની વિગતે ચર્ચા કરી હતી. ઉપસ્થિત ભાવકોએ ચર્ચા અને પ્રશ્નોત્તરી કરીને કૃતિને વધુ આસ્વાદ્ય બનાવી હતી.

દલિત સાહિત્યવિમર્શ

તા. ૨૩-૬-૨૦૧૨ના રોજ ‘દલિત સાહિત્યવિમર્શ’માં પ્રિયંકા કલ્પિતના કાવ્યસંગ્રહ ‘ઘસરકો’ વિશે ડૉ. દિલીપ ચાવડાએ પ્રા. યશવંત વાઘેલાના અધ્યક્ષસ્થાને વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

પાશ્ચિમી

તા. ૫-૭-૨૦૧૨ના રોજ ગુરુવારે નિર્મળા મેકવાને ‘વહેરામણ’ (તલસાટ) વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું.

તા. ૧૮-૭-૨૦૧૨ના રોજ પૂજા તત્સતે ‘એકલસૂરા’ વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. જેમાં પુરુષની એકાંતપ્રિય વ્યક્તિની કથા હતી. ઓરડાને પ્રતીક તરીકે લઈને એકલસૂરા વ્યક્તિની ખૂબીઓ વાર્તામાં સારી રીતે ઊપસી આવી હતી. પૂરક રસપ્રદ ચર્ચા થઈ હતી.

એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિની નિશ્રામાં તા. ૧૬-૭-૨૦૧૨ના રોજ ધીરુબહેન પટેલના માર્ગદર્શન હેઠળ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં શીઘ્રલેખન માટેની એક બેઠક યોજાઈ હતી જેનો વિષય હતો “જે વ્યક્તિ ઉપર તમે સૌથી વધુ ભરોસો મૂક્યો હોય તે વ્યક્તિ દગો કરે અને એ વિશ્વાસઘાતના સમાચાર તમને બહારથી મળે ત્યારે કેવા પ્રત્યાઘાત હોય ?” હતો. જેમાં કૌટુંબિક, સામાજિક અને વ્યવસાયિક જેવા નાજુક સંબંધોવાળા અને પતિ-પત્ની, ભાઈ-બહેન, માતા-પિતા, મિત્રો, પડોશીઓ, ઉપરી અધિકારીઓ અને સંતાનો વગેરે પ્રિય પાત્રોના લેખો લખીને બહેનોએ રજૂ કર્યા હતા. બેઠકને અંતે ધીરુબહેન પટેલે કહ્યું, “મને બહેનોની શક્તિ માટે ખાતરી છે. તમારી કલમ જરૂર ચાલશે. જે શીઘ્રલેખન કરી શકે તે ચયન કરેલું તો લખી જ શકે. એને માટે કોઈ વિવેચક કે કોઈ અભિપ્રાયની જરૂર નથી. સવારનો અડધો કલાક બહેનો જરૂરથી લેખન માટે ફાળવે એવી શુભેચ્છા.”

સુધા ભટ્ટ

અનુવાદ-અભિમુખતા

તા. ૧૭-૭-૨૦૧૨, મંગળવારે ‘અનુવાદ-અભિમુખતા’માં પ્રા. નયના ડેલીવાલાએ ‘વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપોમાં ગુજરાતી-હિંદી અનુવાદ-વક્તવ્ય આપ્યું હતું. અનુવાદ વિશે

થોડી વાત કરી, તેમણે પોતે ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં કરેલા અનુવાદનાં ઉદાહરણો આપી બેઠકને રસપ્રદ બનાવી. તેમણે શ્રીધરાણી તથા સુંદરમ્ની કવિતાઓ અનુક્રમે ‘આઠમું દિલ્હી’ અને ‘ઘણ ઉઠાવ’નું પઠન કર્યું. હિંદીમાં પણ લય સારો જળવાયો છે. ઉ. જો.ના એકાંકી ‘બારણે ટકોરા’નો પણ થોડોક અંશ વાંચ્યો. સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર-સંકલિત સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી નાટક ‘૧૮૫૭-૨૦૦૭’ના ભૂમિકા લેખનું પણ આંશિક પઠન કર્યું જેના ખેવના શબ્દે ભાવક શ્રોતાઓના મનમાં અનેક અર્થો ઉદ્ઘાટિત કરી ખાસ્સી લાંબી ચર્ચાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આ બેઠક તંદુરસ્ત ચર્ચાની બેઠક બની રહી.

રૂપા શેઠ

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

‘ગુજરાતી ભાષા અને કમ્પ્યુટર સજ્જતા’નો વર્ગ

સંયોજક : રૂપલ મહેતા : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને લેક્સિકોનના ઉપક્રમે ‘ગુજરાતી ભાષા અને કમ્પ્યુટર સજ્જતા’નો વર્ગ તારીખ ૧૭ ઓગસ્ટ સાંજે ૫.૦૦થી ૬.૩૦ સાહિત્યકારો, લેખકો, પત્રકારો, અધ્યાપકો, શિક્ષકો, સાહિત્યરસિકો, ભાષાપ્રેમીઓ તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે ગુજરાતી ભાષા-કમ્પ્યુટરની અભિમુખતા માટે એક તક.

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી સંયોજક

હરીશ ખત્રી, ઇતુભાઈ કુરકુટિયા : તા. ૭-૮-૨૦૧૨, શુક્રવારે સાંજે ૬.૦૦ કલાકે ઊર્વી શાહ પ્રતિભા રાયકૃત ‘દ્રૌપદી’ પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવશે.

વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર

સંયોજક : ધીરુ પરીખ : તા. ૧, ૮, ૧૫, ૨૨, ૨૯, બુધવારે સાંજે ૭.૦૦ કલાકે બુધસભા

અનુવાદ અભિમુખતા

સંયોજક : રૂપા શેઠ : તા. ૧૪-૮-૨૦૧૨, મંગળવારે સાંજે ૬.૦૦ કલાકે રાજેન્દ્ર પટેલ અનુવાદ વિશે વ્યાખ્યાન આપશે.

એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

સંયોજક : પ્રજ્ઞા પટેલ, પારુલ દેસાઈ : તા. ૨૦-૮-૨૦૧૨, સોમવાર બપોરે ૪.૦૦ કલાકે લઘુકથા કૃતિનું પઠન.

નવોદિત સર્જક સાથે સંવાદ

સંયોજક : ધ્વનિલ પારેખ : તા. ૧૮-૮-૨૦૧૨ શનિવારે સાંજે ૫.૦૦ કલાકે નવોદિત સર્જક સંવાદ થશે.

દલિત સ્સાહિત્યવિમર્શ

સંયોજક : ચંદુ મહેરિયા : તા. ૨૫-૮-૨૦૧૨ના રોજ દલપત ચૌહાણની નવલકથા 'રાશવા સૂરજ' વિશે શ્રી અજય રાવલ ડૉ. વિદ્યુત જોશીની અધ્યક્ષતામાં વક્તવ્ય આપશે, શનિવારે સાંજે ૫.૩૦ કલાકે.

પાક્ષિકી

સંયોજક : દીવાન ઠાકોર : તા. ૧૬-૮-૨૦૧૨ ઊર્મિ પંડિત મૌલિક વાર્તાનું પઠન અને આસ્વાદ કરાવશે. તા. ૩૦-૮-૨૦૧૨ના રોજ રાજેન્દ્ર પટેલ મૌલિક વાર્તાનું પઠન કરશે. તા. ૬-૮-૨૦૧૨ના રોજ પારુલ કંદર્પ દેસાઈ મૌલિક વાર્તાનું પઠન કરશે.

વિવેચનશ્રેણી

સંયોજક : પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, અજય રાવલ : તા. ૨૧-૮-૨૦૧૨, મંગળવારે ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર ઉપક્રમે ડૉ. સતીશ વ્યાસનું 'કથનકળા' વિશે સાંજે ૬.૦૦ કલાકે વક્તવ્ય.

સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી

સંયોજક : પારુલ કંદર્પ દેસાઈ : તા. ૩૦-૮-૨૦૧૨, ગુરુવારે ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિરના ઉપક્રમે, ડૉ. ભરત મહેતા 'લુકાસ અને સાહિત્યવિચારણા' વિશે સાંજે ૫.૦૦ કલાકે વક્તવ્ય આપશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં મળેલ દાનની વિગત

(૧) રવીન્દ્ર મહોત્સવમાં મળેલ દાન		
(૧) પ્રફુલ્લ રાવલ	વીરમગામ	૩૫૦૦/-
(૨) પરબ સ્થાયી ફંડ માટે મળેલ દાન		
(૧) સુકૃત નિધિ ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
હ. શ્રી મુકેશ મગનલાલ જેસરવાળા		
પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મહારાજની પ્રેરણાથી		
(૩) માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રમાં મળેલ દાન		
(૧) શકરીબહેન ભોળાભાઈ પટેલ	અમદાવાદ	૨,૦૦,૦૦૦/-

ભૂલસુધાર

- 'પરબ' જૂન ૨૦૧૨ માસના અંકમાં પાના નં. ૮૦ ઉપર પરબ અપીલ પેટે મળેલ દાનમાં દર્શનાબહેન શેઠ અમદાવાદ રૂ. ૫૦૦/-ને બદલે રૂ. ૫૦૦૦/- વાંચવા વિનંતી.

શ્રી ભોળાભાઈ પટેલની સ્મૃતિમાં યોજાયેલી નિબંધસ્પર્ધા

ગુજરાત વિદ્યાસભા, ગુજરાત સાહિત્ય સભા તથા બ્રહ્મચારી વાડી ટ્રસ્ટના સંયુક્ત ઉપક્રમે ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર સ્વ. ભોળાભાઈ પટેલની સ્મૃતિમાં કોલેજો, યુનિવર્સિટીઓ અને સાહિત્યરસિકોને માટે નિબંધસ્પર્ધાનું આયોજન કર્યું છે. વિષય : ૧. નિબંધકાર તરીકે ભોળાભાઈ પટેલની વિશિષ્ટતા ૨. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલનું અનુવાદકર્મ – બંગાળી સાહિત્યના સંદર્ભમાં ૩. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલના વિવેચનમાં તુલનાત્મક અભિગમ ૪. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલનું માતૃભાષાચિંતન.

આ નિબંધોમાંથી કોઈ પણ એક નિબંધ ૨૦ પાના (A-૪ સાઈઝ)ની મર્યાદામાં ગુજરાતી અથવા હિંદીમાં કાગળની એક બાજુ લખીને ૨૭મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૨ સુધીમાં નીચેના સરનામે મોકલવો. આમાં પ્રથમ પારિતોષિક રૂ. ૨૫૦૦; બીજું પારિતોષિક રૂ. ૧૫૦૦ અને ત્રીજું પારિતોષિક રૂ. ૧૦૦૦નું આપવામાં આવશે. સરનામું સેક્રેટરીશ્રી, ગુજરાત વિદ્યાસભા, ભો. જે. વિદ્યાભવન બિલ્ડિંગ, એચ. કે. કોલેજ કેમ્પસ, આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૨૦૮૮.

ન્યૂજર્સીના કવિ પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈને એનાયત થયેલ જર્મનીની વિખ્યાત ગોએથે ઇન્સ્ટિટ્યૂટના ત્રણ એવોર્ડ

અમેરિકાસ્થિત પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈને તેમનાં ત્રણ પુસ્તકો માટે અનુવાદ – ગ્રાંટના એવોર્ડ તાજેતરમાં એનાયત થયા છે. આ ત્રણ પુસ્તકો છે : ૧. મહાકવિ ગોએથેનાં ૧૦૧ કાવ્યો (ગુજરાતી) ૨. વિખ્યાત કવિ રિલ્કેની ડુઈનો કરુણપ્રશસ્તિઓ (ગુજરાતી) ૩. રિલ્કેનાં ૧૦૧ કાવ્યો (હિન્દી). પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈને અભિનંદન.

શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકનું સન્માન

‘સમર્પણ ગ્રૂપ’ બોટાદના ઉપક્રમે અને જાણીતા લેખક મનહર રવૈયાની પ્રેરણાથી, બોટાદના વતની પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક અને દલપતરામ એવોર્ડથી વિભૂષિત થયા બદલ માદરે વતન બોટાદમાં સન્માનવાનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. જે નિમિત્તે એક કવિસંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં સર્વશ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક, યોગેશ પંડ્યા, સુરેશ સોઢાતર, કિશોર રામદેવપુત્રમ અને પ્રવીણ ઉપાધ્યાયે કાવ્યપઠન કર્યું હતું. શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને અભિનંદન.

દર્શક એવોર્ડ-૨૦૧૧ : ગુજરાત, ગુજરાતી ભાષા અને ગુણવંતભાઈ

જૂનાગઢથી સુરત સુધી માતૃભાષા વંદના યાત્રા (૨૦૧૦) દ્વારા આખા ગુજરાતમાં, ગુજરાતી ભાષા માટે લોકજાગૃતિનો યજ્ઞ ચાલુ કરેલો અને જેમની માતૃભાષા પ્રત્યેની નિસબતે એક પ્રકારનું આંદોલન જગવેલું. એવા વિખ્યાત નિબંધકાર, ચરિત્રલેખક, વરિષ્ઠ પત્રકાર અને ચિંતક ડૉ. ગુણવંત શાહને વર્ષ ૨૦૧૧નો દર્શક એવોર્ડ પ્રાપ્ત થાય છે.

એમના ચિંતનાત્મક તથા લલિત નિબંધોથી ગુજરાત પરિચિત છે. એમની આગવી શૈલી અને મૌલિકતાએ ખૂબ લોકચાહના પ્રાપ્ત કરી છે.

મૂળે એ અધ્યાપક પણ સતત અધ્યયન એ એમનું આગવું લક્ષણ છે. નિર્ભીક વિચારક સાથે ભારોભાર કર્મશીલ. પૂરાં દશ વર્ષ સુધી પંચશીલ આંદોલન દ્વારા યુવાનોને આંદોલિત રાખ્યા. કોઈ પણ સંસ્થામાં જોડાતા નથી પરંતુ જરૂર પડે યોગ્ય સંસ્થાને એમની હૂંફ રહે છે. એમની વિશિષ્ટતા એ છે. એ જે માને છે, એ કહે છે. અને એ જ લખે છે. જીવે છે. રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક, નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક, સચ્ચિદાનંદ સન્માન તો પ્રાપ્ત થયાં છે. પરંતુ દેશપરદેશ વક્તવ્ય આપવા ખૂબ પ્રવાસ કર્યો છે. મહાવીરથી મહાત્મા ગાંધી સુધીનું એમનું ચિંતન, મનન એમની કલમ દ્વારા ગુજરાતને મળતું રહ્યું છે. ઉપનિષદ, રામાયણ અને મહાભારતનાં એ આજીવન સંગી છે.

વિનોબાની ભૂદાનયાત્રાઓમાંના યાત્રી, વિજ્ઞાનનાં વિદ્યાર્થી ગુણવંતભાઈ એક નોખા લેખક અને મનુષ્ય છે. એમની કલમ અને મનન બંને ચાલ્યા કરે છે. નિત નવા મુદ્દાઓ જુદી જુદી ભૂમિકાએ જોવા અને વ્યક્ત કરવા અને નિર્ભયતાથી અભિવ્યક્ત કરવા એ એમની આગવી ઓળખ છે. આજ સુધી ૫૧ પુસ્તકો આપનાર ડૉ. ગુણવંત શાહને દર્શક એવોર્ડ માટે હાર્દિક અભિનંદન.

જ્યંત પાઠક પુરસ્કાર માટે

જ્યંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર બે વર્ષના સમયગાળામાં પ્રગટ થયેલા ઉત્તમ કાવ્યસંગ્રહને આપવાનો છે. અમે કવિઓ, પ્રકાશકો, કાવ્યરસિકોને વિનંતી કરીએ છીએ કે ૨૦૧૦ અને ૨૦૧૧માં પ્રગટ થયેલા કાવ્યસંગ્રહોની બે નકલો નીચે આપેલા સરનામે તા. ૩૧-૮-૨૦૧૨ પહેલાં મોકલી આપશો જેથી નિર્ણય કરવામાં અનુકૂળતા રહે.

પ્રા. ડૉ. રેખાબહેન ભટ્ટ મંત્રી,

ડૉ. જ્યંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર સમિતિ,

એમ.ટી.બી. આર્ટ્સ કોલેજ, અઠવાલાઈન્સ, સુરત-૩૯૫૦૦૧

પરબ

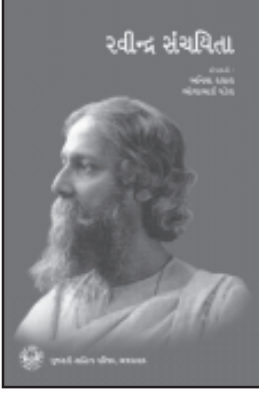
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ¹/₁₅₇₅₀ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા □જ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ¹/₁₅₇₅₀ અસ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ¹/₁₅₇₅₀ યત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

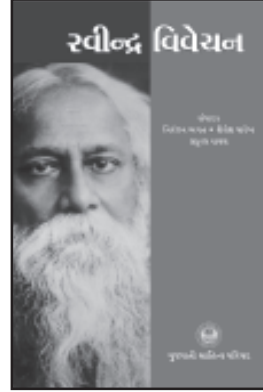
['રવીન્દ્ર સંચયિતા': સં. અનિલા દલાલ, ભોળાભાઈ પટેલ, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૩૪+૭૦૨, રૂ. ૪૬૦]

રવીન્દ્ર સાહિત્ય ગુજરાતી વાચકોને સુલભ બને તે હેતુસર રવીન્દ્રનાથની દોઢસોમી જન્મજયંતી નિમિત્તે શ્રી અનિલા દલાલ અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે અનુદીત રવીન્દ્ર સાહિત્યમાંથી એમની કૃતિઓનું ચયન કરીને આ સંપાદન કર્યું છે. જે રવીન્દ્ર સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને રસિકોને

ખપ લાગે તેવું છે. તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને પણ આ સંપાદનથી રવીન્દ્ર સાહિત્યનો પરિચય થશે.

['રવીન્દ્ર વિવેચન': સં. નિરંજન ભગત, શૈલેશ પારેખ, પ્રફુલ્લ રાવલ, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૩૦૨, રૂ. ૨૦૦]

રવીન્દ્રનાથની દોઢસોમી જન્મજયંતી નિમિત્તે રવીન્દ્રનાથ વિશે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અવારનવાર અભ્યાસીઓએ જે લખ્યું તેમાંથી ચયન કરીને આ 'રવીન્દ્ર વિવેચન' શ્રી નિરંજન ભગત, શ્રી શૈલેશ પારેખ અને શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે સંપાદિત કર્યું છે. રવીન્દ્ર સાહિત્યને સમજવા અને માણવા માટે અહીં સંપાદિત થયેલા લેખો વાચકોને સહાયભૂત થશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮.

ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

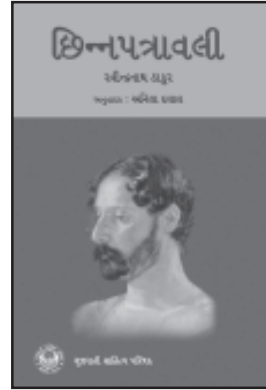
['મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્ર' : લે. ધીરુ પરીખ,
ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૮+૮૮, રૂ. ૬૦]

ભોગીલાલ સાંડેસરા સ્વાધ્યાયપીઠ અંતર્ગત મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન સાહિત્યના અભ્યાસી વિદ્વાન શ્રી ધીરુ પરીખે મધ્યકાલીન સાહિત્યના આધારે તેનું કાવ્યશાસ્ત્ર અહીં રજૂ કર્યું છે. મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્રનું આ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલું પ્રકાશન છે. જે કોલેજમાં સ્નાતક અનુસ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસકર્તા વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શનરૂપ બની રહેશે.

મધ્યકાલીન સાહિત્યની વિવિધ કૃતિઓમાંથી ઉદાહરણો આપીને તેનું કાવ્યશાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કરવાનો અહીં પ્રયાસ થયો છે.

['છિન્નપત્રાવલી' : અનુ. : અનિલા દલાલ,
ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૨૯૫,
રૂ. ૨૪૦/-]

રવીન્દ્રનાથના વિશાળ સાહિત્યમાં એમનું પત્રસાહિત્ય અમૂલ્ય છે. સહજ રીતે લખાયેલા આ પત્રોમાં પણ એમની સર્જનાત્મકતા દેખાય છે. મૂળ બંગાળીમાંથી આ પત્રો શ્રી અનિલા દલાલે અનુદિત કર્યા છે. તે પત્રોનું આ પુસ્તક રવીન્દ્ર સાહિત્યના રસિકોને આનંદ આપશે અને રવીન્દ્રનાથના વ્યક્તિત્વને પામવા માટે ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭